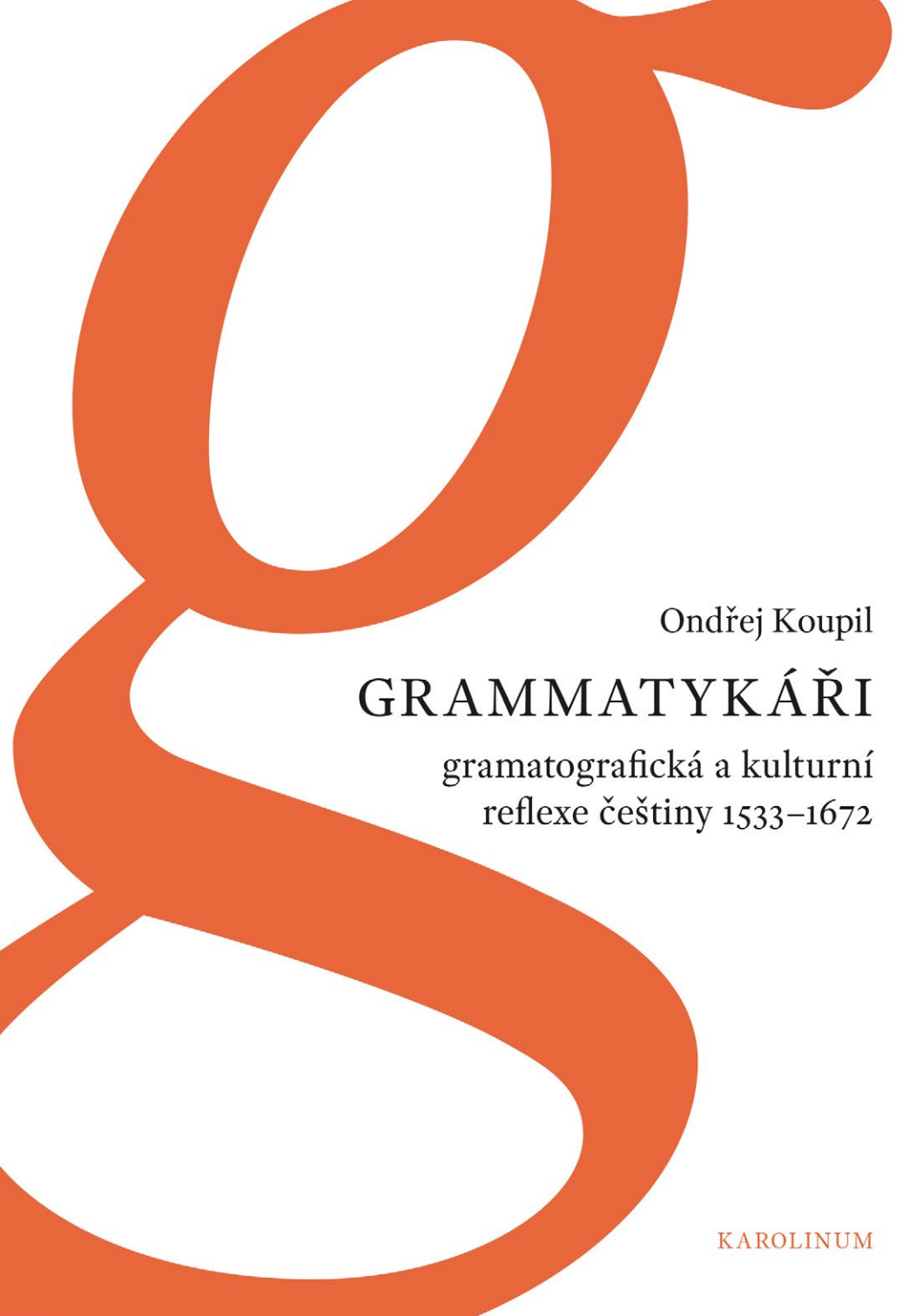

Ondřej Koupil

GRAMMATYKÁŘI

gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672

KAROLINUM

Grammatykáři
gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672

Ondřej Koupil

———

Recenzovali:
v prvním vydání
prof. PhDr. Karel Kučera, CSc.
prof. PhDr. Dušan Šlosar, CSc.
v druhém vydání
PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

První vydání knihy vyšlo v roce 2008 s vročením 2007.
Revize textu pro druhé vydání byla v roce 2013 podpořena
z projektu LINDAT/CLARIN — Vybudování a provoz
českého uzlu panevropské infrastruktury pro výzkum
(identifikační kód LM2010013).

Redakce Kateřina Vojtová
Grafická úprava Knyžnyk Apudportam
ve spolupráci s Jakubem Krčem
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání druhé, revidované

© Univerzita Karlova v Praze, 2015
Text © Ondřej Koupil, 2015
Illustrations © Ústav pro jazyk český AV ČR, Národní muzeum,
Národní knihovna ČR, Vědecká knihovna v Olomouci,
Moravská zemská knihovna, Strahovská knihovna, 2015

ISBN 978-80-246-2734-2
ISBN 978-80-246-2738-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Laus Deo in
æternum

Laus Deo,

Finis de Orthographia.

Poděkování

V prvním vydání (vyšlo s vročením 2007 na začátku roku 2008):
Poděkování za pomoc a podporu při psaní náleží především mé manželce Marcele Koupilové a příteli Václavu Petrbokovi. Za poskytnutí textů a konzultací, za diskuse, oponenturu a korektury nebo za pomoc a pochopení děkuju (v pořadí podle abecedy) Tilmanu Bergerovi, Alessandru Catalanovi, Bronislavě Čečotkové, Aleně Fidlerové, Štěpánu Hančovi OSB, Vladimírovi a Jarmile Hnátkovým, Miroslavovi a Pavle Koupilovým, Karlu Kučerovi, Daliboru Lehečkovi, Janovi a Martě Linkovým, Pavlu Marešovi, Camille Nečasové, Stefanu M. Newerklovi, † Karlu Olivovi, Filipu Outratovi, Anselmu Skřivánkovi OSB, † Alexandru Stichovi, Dušanu Šlosarovi, Martinu Valáškovi. A dalším.

V druhém vydání (2015) dále:
Ondřeji Bláhovi, Tomáši Hoskovcovi, opět Pavle Koupilové, Jakubu Krčovi, Markétě Matouškové, Karlu Olivovi ml., Petru Voitovi, Kateřině Vojtové a všem, kdo mi poslali nebo sdělili své připomínky.

Obsah

Poděkování VII

0. Ante limen XIII
0.0 Ante limen XIII
0.1 Bibliografie XXVI
0.1.A Prameny XXVII
0.1.A1 »Jazykové knížky« a jejich zkratky XXVII
0.1.A2 Další staré prameny a jejich zkrácené citování XXX
0.1.A3 Edice a překlady pramenů XXXI
0.1.B Literatura (po r. 1780) XXXVI

1. Kontexty a tradice 3
1.0 Přehled kapitoly 3
1.1 Evropská tradice: ars grammatica & artes spřízněné 4
1.1.0 Římská cesta 4
1.1.1 Platón a Aristotelés: reflexe jazyka, filozofie a původ slov (poznání věcí) 5
1.1.2 Dionysios Thrax a Varro Reatinus: reflexe jazyka, literatura a správnost slov (knihovny) 11
1.1.3 Donatus a Isidorus: reflexe jazyka, dlouhý konec antiky a kánony (základy budoucích renesancí) 19
1.1.4 Melanchthon a Alvarus: reflexe jazyka, rozklížení konfesní univerzality a správnost slov (opět škola) 27

Exkurz první
Jan Caramuel z Lobkovic: anagramata, kombinatorika znaků a Bůh i svět v zrcadle liter 32

1.2 Středoevropské kontexty 37
1.2.0 Raněnovověká emancipace vernakulárních gramatik 37
1.2.1 Výhled přes hraniční hory: Německo 38
1.2.2 Výhled přes hraniční hory: Polsko 42
1.3 Česká tradice jazykověobranná 44
1.3.0 Jazyk se bránil 44
1.3.1 Bořivoj, Přemysl, Dalimil a Karel 45

1.3.2 Hus, Cornelius, Philonomus a Sudetinus 51
1.3.3 Stránský, Balbín, Pešina a Rosa 59
1.4 Shrnutí kapitoly 69

2. Gramatiky češtiny 1 70
2.0 Přehled kapitoly 70
2.1 Předrosovské »gramatiky« češtiny: výměr 70
2.2 Předrosovské »gramatiky« češtiny: výčet 73
2.2.0 Membra corporis 73
2.2.1 Mluvnice náměšťská 1533 74
2.2.2 Mluvnice Jana Blahoslava (do roku 1571) 83
2.2.3 Mluvnice Matouše Benešovského 1577 101
2.2.4 Mluvnice náměšťská 1588 105
2.2.5 Mluvnice Vavřince Nudožerského 1603 109
2.2.6 Mluvnice náměšťská 1643 117
2.2.7 Mluvnice Jana Drachovia 1660 127
2.2.8 *Brus* Jiřího Konstance 1667 137
2.2.9 *Žáček* Matěje Štajera 1668 151
2.2.10 Anonymní a nedatovaná *Prima principia* 161
2.2.11 *Čechořečnost* Václava Jana Rosy 1672 165
2.3 Negramatiky 168
2.4 Shrnutí kapitoly 175

3. Gramatiky češtiny 2 177
3.0 Přehled kapitoly 177
3.1 Zkoumající a zkoumané 177
3.2 Příčné řezy 179
3.2.0 Příčné řezy: proč 179
3.2.1 Předmluvy a autorské intence 180
3.2.2 Hodnotová hierarchizace jazyků 182
3.2.3 Čeština vedle němčiny 186
3.2.4 Touha puristická 189
3.2.5 Racionalizace 193
3.2.6 Jazykové autority 198
3.2.7 Starší čeština 207
3.2.8 Sociální a geografická stratifikace jazyka 216
3.3 Intertextualita 222

Exkurz druhý
Matouš Benešovský: »pouhá paradigmata«, časoměrné básnictví a český a slovanský jazyk 226

3.4 Hnízdování 233
3.5 Motivika 235
3.5.0 Motiv jako pohnutka 235
3.5.1 Biblické překlady 235
3.5.2 Ideál »zlaté doby« 245
3.5.3 Metrická poezie 250
3.5.4 Další motivy 259
3.6 Nový život starých mluvnic 260
3.6.0 Poznání a edice textu 260
3.6.1 Edice mluvnic: proč 262
3.6.2 Edice mluvnic: jak 263
3.7 Shrnutí kapitoly 265

4. Čechořečnost jako syntéza tradic 267
4.0 Přehled kapitoly 267
4.1 Kolekce biografických údajů 267
4.2 Mrtví a živí 271
4.3 Rosa a jazyk 282
4.3.0 Obhled celku 282
4.3.1 Nomina 289
4.3.2 Verba 294
4.3.3 Elegantní syntax 300
4.3.4 Lexikon 303
4.3.5 Jazykové ideály 314
4.4 Rosova prozódie 319
4.5 Shrnutí kapitoly 323

5. Post finem 327

6. Zkratky, poznámka k transliteraci, resumé a rejstřík 331
6.0 Přehled 331
6.1 Zkratky 331
6.2 Poznámka k transliteraci a vyznačování v textu 333
6.3 Deutsches Resümee 334
6.4 English summary 336
6.5 Seznam vyobrazení 338
6.6 Rejstřík proprií a názvů literárních děl 339

This electronic book—ISBN 978-80-246-2738-0 (online : pdf)—is a digital edition of a printed book published in 2015 (ISBN 978-80-246-2734-2). To enjoy more features of its PDF format you may use the external links placed in the bibliography (p. XXVII sq., symbol "MDM") and in the legends under the illustrations ("MDM"). These external links are marked with the fox-red colour.

0. Ante limen

Přečíst si to, co vykonali naši předchůdci,
není jen pouhým archeologickým rozptýlením,
ale také imunologickým bezpečnostním opatřením.[1]
Miey ſe dobře: čti a ſuď vpřijmý čtenáři (NámGram1533 C3v).

0.0 Ante limen

Než začneme mluvit, před prahem následujících úvah a výkladů o starší české gramatografii, dovolíme si jisté prodlení. Nechceme tyto řádky nadepisovat »úvod«, protože ještě neuvádějí přímo k předmětu knihy. Nepíšeme ani »výstraha« nebo »upozornění«: takové slovo by sice bylo našemu záměru bližší než »úvod«, ale vzbuzovalo by nežádoucí asociace — jako by čtenáři hrozilo něco vážnějšího než jen horší orientace v jednom z mnoha textů, jimiž se dnes zaplavujeme. *Ante limen*, dříve, než budeme mít příliš blízko před sebou jednotlivé postavy, knihy, různá tvrzení a koncepty, chceme s odstupem zvážit (a v dobrém znevážit) několik základních termínů.

Těm slovům je těžké se v knize o starých gramatikách vyhnout, protože s nimi historicky orientovaná lingvistická bohemistika dosud běžně pracovala. Bylo řečeno »o starých gramatikách«: a už v tomto slovním spojení je obsažen první problematický termín — »gramatika«. Jeho problematičnost je dána především tím, že historický název žánru *grammatica* se nekryje s pojmem gramatiky, jak ho používá dnešní lingvistika. Záměna pojmů spojených se zdánlivě (tj. slovně, zvukově) totožným

1 Eco, *Hledání dokonalého jazyka*, s. 280.

termínem tehdy a nyní by nás mohla vést k přímočarým spojením tehdejší a dnešní »gramatiky« a historických a moderních »gramatografů«. Nechceme samozřejmě říci, že tu souvislost, *traditio*, předávaná kulturní a vědomostní návaznost neexistuje (je to naopak námět této knihy); ale zájem o jazyk projevovaný v 16. a 17. století lze jen stěží označit slovy »jazykověda« nebo »lingvistika«, jak dnes říkáme disciplínám, v jejichž rámci se píšou »gramatiky«. Lépe tu snad uspějeme, když se na předmět svého zájmu podíváme očima staré filologie. Nebudeme se pak v starém díle podivovat nad tím, co do »gramatiky« v našem slova smyslu nepatří: nad verši a metrickými pravidly v gramatice češtiny, nad zaujatým hodnotovým srovnáváním češtiny s klasickými a sousedními jazyky nebo nad translatologickými poznámkami ke zcela určitým biblickým místům ve zcela určitých tiscích… Bude nám jasnější málo deskripční a hodně konstrukční a preskripční modus, v němž jsou staré gramatiky napsány. Zůstaneme i nadále u slova »gramatika«, ale budeme mu rozumět méně terminologicky; »gramatika« bude vlastně »jazyková knížka« (ale nepředbíhejme k podkapitole 2.1).

Větší starost a nejasnost nám může způsobit několik dalších termínů, zděděných z tzv. pražské jazykovědné školy. Při práci s dnešní kulturní a oficiálně (školsky) prosazovanou prestižní podobou českého jazyka jsme si zvykli pracovat s termíny »spisovná čeština«, »norma spisovného jazyka«, »kodifikace jazykové normy« a »úzus«. Jistým podoborem lingvistiky vůbec, a tedy i bohemistiky, se stala »jazyková kultura«.[2] Právě jazyková kultura je rámcem, v němž tento komplex vzájemně provázaných termínů a pojmů — »pojmoslovná soustava pražské školy«[3] — funguje. I když se vyhneme běžným nedorozuměním, která výše uvedená sousloví mimo bohemistiku pražské školy[4] vyvolávají — např. »hovorová čeština« jako

2 Samo slovní spojení je staré, srov. např. *Comenius, ODO II*, sl. 49–65.

3 Nebeská, *Jazyk, norma, spisovnost*, s. 13.

4 Konsenzuální definice zmíněných pojmů: Karlík aj., *Encyklopedický slovník češtiny*, s. v.; ke genezi terminologického trsu a posunům ve vymezování pojmů a koncepcí u bohemistů, kteří se podíleli na diskusi o »jazykové normě« a spojených problémech od let 30. dodnes, souhrnně Nebeská, *Jazyk, norma, spisovnost*.

ta, kterou »se hovoří«, nebo záměna »normy« a normování[5] (tedy »kodifikace«) —, pořád před námi zůstává otázka, jak s těmito termíny pracovat při studiu staršího jazyka a především při studiu dobové reflexe tohoto jazyka. Jazykovou reflexí tu rozumíme nejenom reflexi o podstatě jazyka a možnostech jeho užívání,[6] ale i veškeré praktické reflektování jazykového provozu, tedy společenských, politických a kulturních aktivit přímo spojených s jazykem (srov. i 2.3); ty, kdo takovou reflexi písemně konají, dále nazýváme reflektory jazyka.

Terminologický komplex spjatý s »jazykovou kulturou« a »teorií spisovného jazyka« vznikl při formování pražského lingvistického strukturalizmu v 20. a 30. letech minulého století; jako krystalizační bod a manifestační projev jeho autorů se obvykle připomíná sborník Pražského lingvistického kroužku *Spisovná čeština a jazyková kultura*.[7] Motivy, hybnými zdroji generačního úsilí Mathesiova, Havránkova, Jakobsonova a dalších »pražských strukturalistů« byla péče o současný, aktuálně užívaný prestižní jazyk nepříliš staré republiky a dále spor s dalšími jazykovědci o to, jak tuto péči prakticky provádět a kam ji směrovat. I v souvislosti s dobovým obratem světové jazykovědy, který reprezentují hlavně posmrtně rekonstruované ženevské přednášky Ferdinanda de Saussure,[8] přešli z mladogramatického historizmu a sledování časových vývojových řad jazykových prvků (z »diachronie«) k pohledu do současného, uživatelsky přístupného jazykového systému (k »synchronii«). Termíny a pojmy, o nichž je tu řeč, byly vypracovány právě k tomuto »synchronnímu« účelu — k provokaci zájmu o praktické užívání jazyka na straně jedné a k zamezení prostých »puristických« a obrozensky obranných tendencí v tomto zájmu na straně druhé. Kdybychom chtěli využít vlastního jazyka pražské jazykovědné školy, řekli bychom, že v takové situaci byly zmiňované poj-

5 Podobně užil adjektiva *normativní* pro popis činnosti starých gramatiků Jiří Kraus (K zdrojům normativnosti českých gramatik, s. 144–145) — jako opozita k *deskriptivní*, a tedy synonyma k *preskripční* a *preceptivní*.

6 To rozumí termínem »Sprachreflexion« ve své habilitační práci německý historik jazykovědy a rétoriky Andreas Gardt (*Sprachreflexion in Barock und Frühaufklärung*, s. 1).

7 Havránek aj., *Spisovná čeština a jazyková kultura*.

8 Česky Saussure, *Kurs obecné lingvistiky*.

my funkční, čili takové funkci se přizpůsobovalo jejich vymezování; měly sloužit právě existujícímu stavu spisovného jazyka v novém státě, chtěly opsat jeho současné rozvrstvení a provázet ho do budoucna — provázet deskripcí i řízením, nově posuzujícím funkčnost celého jazykového ústrojí a jeho prvků.[9]

Brává-li se ve výkladech o jazykové normě v úvahu, jak jsou jednotlivé jazykové prvky (slova, slovní tvary, vazby atd.) »pociťovány« mluvčími,[10] je opět zřejmé, že se celá soustava pojmů a termínů »jazykové kultury« váže a hodí především k jazyku, který je tomu, kdo ho zkoumá a posuzuje, současný; že se počítá se synchronií zkoumajícího a zkoumaného. Ovšem, aktivní »jazyková kultura« má smysl jen ve vztahu k jazyku synchronně existujícímu (starší jazyk »kultivovat« nelze); a řečeno vyhroceněji: ve skutečnosti je ve středu zájmu »jazykové kultury« dokonce jazyk, který teprve bude — a bude právě výsledkem její kultivace přítomného jazyka. Dále je zřejmé, že největší spory o »normu«, »kodifikaci«, »úzus« atd. se vedou u prestižní »češtiny spisovné«; o normě se praví, že jako souhrn všech pravidelně užívaných prostředků existuje i jinak než jako »spisovná norma«,[11] ale problém, co do »normy« té které nespisovné češtiny patří nebo nepatří, už nebývá hlavním předmětem sporu. Rozhodně i v případě, že jde v lingvistickém pojednání o »češtinu hovorovou«, »češtinu mluvenou«, »češtinu obecnou« nebo jinou, je pozadím a srovnávaným útvarem klasicky pojímaná (psaná) »čeština spisovná«, resp. čeština kodifikovaná.[12]

Konstatujeme tedy primární spjatost výše uvedených termínů s češtinou současnou tomu, kdo ji zkoumá, a jejich praktickou využitelnost jen v rámci »spisovné češtiny«, jak se chápe dnes: češtiny moderní kultury 20. století, školsky a institučně (oficiálně) ošetřované, dostupné v dostatečně unifikované podobě v množství textů úřední, odborné, publicistic-

9 K tomuto rysu Starý, *Ve jménu funkce a intervence*.

10 Srov. Karlík aj., *Encyklopedický slovník češtiny*, s. v. norma jazyková (heslo Ivy Nebeské).

11 Srov. Nebeská, *Jazyk, norma, spisovnost*, s. 39.

12 Označení »kodifikovaná čeština« bychom mohli považovat za neutrální, téměř právní označení dnešního školsky prosazovaného, tradičního »hlavního« útvaru českého jazyka jako celku; rozhodně ho lze dosti přesně, až výčtově vymezovat.

ké, slavnostní a částečně literární povahy (spíše starších literárních textů), v několika rovinách kodifikované.

Lze však mluvit o »spisovné češtině« například 16. století? Nebo jiné starší doby? Než se pokusíme odpovědět, musíme říci, že se tak běžně psalo a píše.[13] A najdeme i zmínky o »kodifikaci« prováděné v mluvnicích a jazykových příručkách 16., 17. nebo 18. století. »Kodifikovali« prý náměšťští gramatici 16. století, »kodifikovali« jezuité 60. let 17. století, »kodifikoval« i Josef Dobrovský a jeho současníci.[14]

13 Instruoval k tomu jeden z autorů synchronní koncepce spisovné moderní češtiny Bohuslav Havránek (Vývoj spisovného jazyka českého; pozměněné zpracování Havránek, *Vývoj českého spisovného jazyka*), popisující sice dějiny (»vnější vývoj«) jazyka, ale vždycky se zřetelem k nové spisovné češtině jako »vývoj« směrem k ní; jeho základní hledisko bylo v podstatě teleologické: důležité bylo zachytit, co v jazykové minulosti vedlo k novočeskému stavu a kodifikaci dnešní spisovné češtiny (explicitně Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, s. 1; *Vývoj českého spisovného jazyka*, s. 3). Zvýšený zájem o »spisovný jazyk« a jeho genezi vedl k představě jednotného jazyka minulosti, nevynikala sociální a geografická rozrůzněnost, diferenciace dialektů, kolísání mnoha prvků jazyka (tyto rysy byly pokládány spíše za negativa, za známky rozkladu, slepé cesty nevedoucí k prestižní novodobé formě češtiny). Dušan Šlosar (např. Příspěvky k poznání české kvantity v 16. století) naopak podnětně poukázal na jiný aspekt staré češtiny, její různotvárnost: předpokládal nejednotnost vokalické kvantity v češtině 16. století, která se možná skryla za zdánlivě nekolísavým tiskařským územ, neukazujícím skutečnou výslovnost.

14 Jen namátkou: spojitě vidí řadu »kodifikátorů« od Optáta a Blahoslava (přestože jeho gramatika nevyšla tiskem) přes Dobrovského až k novodobým *Pravidlům* Jiří Kraus (Karlík aj., *Encyklopedický slovník češtiny*, s. v. kodifikace) — »kodifikací« vlastně nazývá jakékoliv starší psaní o češtině; o Optátovi např. Porák, Vytváření normy a její vztah ke kodifikaci v humanistické češtině; o Blahoslavovi a Philomathovi např. Kučera, Spojení typu Ezopů pes v češtině 16. a 17. století; o Rosovi např. Porák, Rosova mluvnice a vývoj češtiny a české lingvistiky v 17. století, s. 49 (formulace o významu teorie spisovného jazyka pro hodnocení starších mluvnic); o Pelclovi např. Bělič, František Martin Pelcl a český jazyk; o Dobrovském např. Stich, O počátcích moderní spisovné češtiny; o Dobrovském a Pelclovi např. Komárek, František Martin Pelcl jako kodifikátor mluvnické normy spisovné češtiny. Atd. Podobné formulace samozřejmě většinou přejímají termino-

Částečně jde o nedorozumění, zvláště u sousloví »spisovná čeština«. Je totiž tradiční a používalo se ho dávno před vystoupením tzv. pražské školy.[15] Chápalo se — podle etymologie — jako označení češtiny psaných památek;[16] spisovný jazyk byl ‚jazykem spisů'. Jiné je to ale s »normou« a »kodifikací« — to byly termíny nové.[17]

»Kodifikací« se dnes v bohemistice terminologicky chápe dodatečné zapsání poznané a zhodnocené »normy« spisovného jazyka v té které jeho rovině (pravopis, tvarosloví, výslovnost apod.), tedy statické zachycení některých jevů, prvků a pravidel jazyka, jak se projevují v procesu jeho používání. Tam, kde jsme termín »kodifikace« našli jako označení činnosti starších gramatiků, lze však jeho význam zachytit spíše slovy ‚zápis nějakých jazykových pravidel, bez ohledu na jejich původ'. A »norma« je v takových

logii Havránkovu: odkaz na jeho *Vývoj* nacházíme jako jakousi preambuli téměř ve všech pracích novější diachronní bohemistiky.

15 Necháme-li stranou starší, např. Václav Flajšhans (*Náš jazyk mateřský*, kap. V. /Počátky jazyka spisovného/, s. 176–195) užíval sousloví »spisovný jazyk« už ve výkladu o prvních glosách a nejstarších českých veršovaných legendách. Miroslav Komárek (*Historická mluvnice česká I*, s. 13) klade v reprezentativní mluvnici a učebnici vznik »spisovné češtiny« do druhé poloviny 13. století, tedy ztotožňuje *spisovný* a *psaný* (resp. *psaný a dochovaný*). V rámci takového tradičního chápání se pak můžeme setkat i s názvy článků Emanuela Michálka (»a kol.«) Přemysl Otakar II. a počátky spisovné češtiny nebo Český spisovný jazyk v době Karlově.

16 Jungmann (*Slovník česko-německý 4*) odkazuje u hesla *spisowný* na německé složeniny s komponentem *Schrift-*.

17 Podle Ivy Nebeské (*Jazyk, norma, spisovnost*, s. 13) převzala pražská škola termín »norma« od německého lingvisty Herrmanna Paula; ale latinské slovo *norma* samo (‚úhelnice, pravidlo, předpis') ovlivňovalo představy o evropské jazykové praxi už dávno, jak svědčí Horatiův *Dopis Pisonům*, autoritativní pojednání *de arte poetica*, kde je řeč o jazykovém úzu, »quem penes arbitrium est et ius et *norma* loquendi — té nejvyšší autoritě, jež pravidly jazyka vládne« (Horatius, Epistola ad Pisones 72; latinsky i česky Horatius, *De arte poetica = O umění básnickém*, s. 18–19). — »Kodifikace« je snad inspirována terminologií právní: nepsaná norma jazyka se kodifikuje jako nalezené normy právní v psaných kodexech zákonů — srov. církevnělatinskou *codificatio* jako ‚die Sichtung und Ausschreibung der bisher erlassenen Gesetze…' (Sleumer, *Kirchenlateinisches Wörterbuch*, s. v.) a paralelní slova v moderních jazycích včetně češtiny.

pracích spojena s jazykem, o němž si uděláme představu na základě toho, co gramatik napsal — při takovém užívání termínů bychom téměř řekli: dobovou »normu« poznáváme z dobové »kodifikace«.[18] Samozřejmě, že neprotestujeme proti tomu, že se badatel snaží všímat si u starých mluvnic toho, »jak zachycují soudobou normu«; terminologický problém se obnaží až ve chvíli, kdy jejich účel popíšeme slovy »… a co kodifikují«.[19] Nesnáz tu vidíme v snadném naplňování starých slov (»spisovná čeština«) nebo zdánlivě neutrálních pojmenování (»kodifikace« jako ‚zapisování do kodexů') novým, pro starou dobu nepřiměřeným obsahem, anachronicky předpokládajícím jiné sociální a kulturní fungování jazyka. Jistá analogie tu ovšem mezi starými reflektory jazyka a dnešními jazykovědci je; ale není to totožnost, zvlášť ne totožnost v intencích, jak je to zřejmé třeba v případě »kodifikace«.

Dobrý příklad onoho rozdílného sociálního a kulturního fungování jazyka najdeme u termínu »norma«. Uvnitř spisovného jazyka nebyla od té doby, co se o ní mluví v »pražském« terminologickém slova smyslu, nikdy přírodně čistá, nezávislá na preskripci a kultivaci jazyka ve škole a vlivu jazykových autorit. Preskripce, kultivace a fungování jazykových autorit mají na jazykový provoz unifikující účinky, omezují potenciálnost jazykových jevů nejrůznějších rovin. Podobné faktory se však v starších dobách uplatňovaly v případě češtiny i jiných jazyků jen v jisté sice vlivné, ale omezené kulturní vrstvě jazyka, užívané menšinou jazykově školených mluvčích. Početní poměry uživatelů této školou systematicky ovlivňované formy jazyka po zavedení povinné školní docházky, levných novin a v nejnovější době rozhlasu, televize nebo internetu na jedné straně a před těmito změnami na straně druhé se jistě nedají srovnávat. I dnes, po dlouhé

18 Takové obousměrné vztahy jsou však ve vymezování »normy« a »kodifikace« běžné i pro novou dobu: ačkoliv »představovat si normu spisovného jazyka mimo skutečně existující spisovný jazyk dané doby« »bylo by mylné« (Havránek aj., *Spisovná čeština a jazyková kultura*, s. 34 /stať Havránkova/), kodifikace také »umožňuje veřejnosti, aby si spisovnou normu [teprve?] osvojila« (Nebeská, *Jazyk, norma, spisovnost*, s. 38). Opět si tím dokládáme odvození obou termínů z fungování jazyka ve společnosti dnešního typu.

19 Porák, Rosova mluvnice a vývoj češtiny a české lingvistiky v 17. století, s. 41.

době unifikující jazykové výchovy, korekce i autokritiky jednotlivých uživatelů jazyka, je »norma spisovného jazyka« (*ex definitione*) přecejen ideální a teoretickou abstrakcí mnoha individuálních a skupinových norem. Oč komplikovanější je situace v jazykové minulosti, kdy musíme počítat s větší zakořeněností mluvčích v mateřských dialektech, nejednotností (nebo absencí) jazykové školní výchovy a četby i paralelním vlivem více jazykověautoritativních subjektů (tedy s pluralitou vlivných textů nebo autorů, tiskáren, sociálních prostředí, regionálních komunit); a bez významu není například ani fakt, že v minulosti byla běžnější čtenářská konzumace textů třeba i několik desítek let starých, založených na jiné »normě«. Tyto rozdíly způsobovaly mnohem volnější jednotu češtiny jako celku, nesrovnatelnou s víceméně homogenní jednotou novodobé kodifikované češtiny a oplývající variantností v mnoha jazykových rovinách; to všecko nutně snižuje předpokládaný dobový konsenzus uživatelů jazyka o jediné jazykové normě.[20]

Abychom mohli dvojici »norma« — »kodifikace« používat i u starých reflektorů českého jazyka způsobem, který je běžný dnes, museli bychom navíc předpokládat, že i oni pracovali s tímto dvojstupňovým modelem: »vědecky« poznávali imanentního proměnlivého ducha jazyka a pak staticky, s »funkčním« a praktickým zhodnocením (evalvací)[21] výsledky svého pozorování zaznamenávali — chtějíce »kodifikovat«.

Hlavními důvody, proč se dvojici »norma« — »kodifikace« a termínu »spisovný jazyk« chceme pro 16. a 17. století vyhýbat, jsou tedy

(1) nebezpečí snadné anachronické projekce jejich dnešních definic a jimi vyvolaných asociací do minulosti; nebezpečí, že se necháme strhnout k přímému propojení této terminologie s termíny používanými v rámci dnešní »jazykové kultury«;[22]

20 Srov. Nebeská, *Jazyk, norma, spisovnost*, s. 79.

21 K tomu pojmu u novodobé kodifikace Daneš, Postoje a hodnoticí kritéria při kodifikaci, s. 79.

22 Podobné nebezpečí anachronické zpětné projekce hrozí historické stylistice, hledá-li v starých textech »spisovné« nebo »obecněčeské« prvky v dnešním slova smyslu.

(2) absence základního institučního rámce »jazykové kultury« (v dnešním terminologickém slova smyslu) v staré době, neexistence dnešní školy, vědy a jiné sociální a politické postavení češtiny.

Právě proto, že chceme v této knize zkoumat intence autorů starých jazykověreflektivních textů a naslouchat jejich argumentaci, neměli bychom si přehradit cestu terminologickou zátěží sugerující naprostou shodu v počínání těch, kdo kultivovali jazyk 16. a 17. století, a těch, kdo to v rámci »jazykové kultury« chtějí dělat dnes. Přijímáme ovšem uvedené termíny pro starou dobu jako metafory, které pracovně, jen pro začátek, naznačují, co a proč staří gramatici dělali.[23]

Místo o »češtině spisovné« budeme proto radši psát o češtině kulturní, o jazyce starých tisků nebo o dobovém literárním jazyce; a to bez nároku na přesnější definici a terminologickou platnost těchto výrazů, protože jsme přesvědčeni o předčasnosti takového vymezování — ze staršího jazyka totiž zvláště jazyk 16., 17. a 18. století (střední čeština) čeká na exaktnější, úplnější a především syntetický popis ve všech svých rovinách.[24]

23 Jako tomu je u termínu »spisovná čeština«, existuje samozřejmě i u »normy« obecnější význam, s kterým se v bohemistice také setkáváme: »norma« je pak prostě etymologicky ‚měřítko a vzor, jímž se mluvčí/autor řídí' — »norma« pak může být dokonce vně útvaru, který normuje; srov. tento výrok: »Normu spisovného jazyka [tedy jeho inspirační vzor] hledá Filomates v živé mluvené řeči« (Kyas, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, s. 147, srov. s. 161). — Našim úvahám se zčásti podobají rozpaky nad ustrnulým užíváním termínů preskriptivní/deskriptivní gramatika a synchronie/diachronie, jak je nedávno vyjádřil Radoslav Večerka (Znepokojivá vágnost některých jazykovědných pojmů).

24 Nechceme samozřejmě podceňovat, co už bylo pro poznání češtiny 16. a 17. století vykonáno ve studiích dílčích. U vědomí nevyváženosti jakéhokoliv bibliografického výběru tohoto typu připomeňme, že o METODĚ STUDIA střední češtiny uvažoval Jaroslav Porák, Prameny studia starší češtiny; směrem exaktním a statistickým vykročil pro PRAVOPIS ještě v rámci tradičních excerpčních metod také Porák (*Humanistická čeština*). Na práce Dušana Šlosara o staré interpunkci (např. Poznámky k vývoji české interpunkce v 16. století; Středník) navazuje např. Pavel Kosek (Interpunkce českých tištěných kancionálů 17. a 18. století a její transkripce). K budoucímu uplatnění nespekulativních metod při zkoumání historického

Rozšíříme tím ostatně myšlenku Bohuslava Havránka z 30. let 20. století o počátcích psaného jazyka na našem území: »Pro nejstarší období

pravopisu ukázal Karel Kučera (Diachronní složka Českého národního korpusu; Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. do konce 20. století /s korekcí v článku Dodatek ke kvantitativním charakteristikám vývoje českého pravopisu od 13. do 20. století/). Vokalickou KVANTITOU se zabývali například Dušan Šlosar (Příspěvky k poznání české kvantity v 16. století; Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic) a Karel Hádek (Ke kvantitě samohlásek v češtině 17. století). Z morfologie přitahovaly pozornost — tak jako u starých gramatiků — například přechodníky (Dvořák, *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*). Sondu do lexika podnikl Kamiš, *Slovní zásoba české publicistiky 18. století*. Emanuel Michálek se věnoval SLOVNÍ ZÁSOBĚ 16. století. Na počátku 21. století byl v elektronické podobě zpřístupněn neuberský opis Rosova slovníku. V roce 2005 začalo zpracování lístkového materiálu, který shromáždil pro slovník střední češtiny Zdeněk Tyl, a byla vytvořena databáze MADLA (kromě analýz materiálu srov. Chybová a Záhořová, Lexikální databáze MADLA a možnosti jejího využití). SYNTAXI pádové se věnoval Karel Hausenblas (*Vývoj předmětového genitivu v češtině*); Pavel Kosek (*Spojovací prostředky v češtině doby baroka*; *Enklitika v češtině barokní doby*) a Jarmila Alexová (*Vývoj českého barokního souvětí souřadného*) hlavně syntaxi větné, Šárka Zikánová (*Postavení slovesného přísudku ve starší češtině*) statistickému zkoumání slovosledu. STYLISTICE, zejména v souvislosti s analýzou dobových překladů bible, zasvětili četné práce Vladimír Kyas a Emanuel Michálek. I na starším jazykovém materiále jsou uplatňovány POSTUPY NOVĚJŠÍ LINGVISTIKY (např. Čejka, Střídání kódů u Jana Blahoslava a Martina Luthera; nebo Homoláč, Hulíková a Karhanová, Roztrhaný šat svatého Bernarda). I českojazyčné prameny 16.–19. století jsou dnes shromažďovány v databázích a zpřístupňovány ve WEBOVÝCH APLIKACÍCH. Kromě velkých projektů, zaměřených obecněji na texty různého druhu (http://books.google.com/; http://www.manuscriptorium.com/; http://books2ebooks.eu/cs), je množství pramenů týkajících se českého jazyka zpřístupněno v rámci rozcestníku Vokabulář webový, provozovaného Ústavem pro jazyk český AV ČR (http://vokabular.ujc.cas.cz/). Existují mnohé práce O ČEŠTINĚ JEDNOTLIVÝCH LITERÁRNÍCH AUTORŮ, TEXTŮ NEBO OBDOBÍ, například Komenského nebo Blahoslava, nověji i o homiletice 18. století a dalších jednotlivých textech (Janečková, *K jazyku českého baroka: hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*; Janečková, Alexová a Pospíšilová, *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*; Janečková, Alexová a Pospíšilová,

výstižnější by bylo totiž mluviti o jazyku kulturním než o jazyku spisovném.«[25] A místo »kodifikace« budeme v knihách zabývajících se v 16. a 17. století češtinou hledat jazykovou reflexi: způsob zachycení dobové češtiny a zároveň úvahu o reflektovaných jevech, důvod, proč se to nebo ono reflektuje, a v neposlední řadě programování jazykového provozu do budoucnosti, kulturní, estetickou, politickou nebo náboženskou motivaci vedoucí k jazykové preskripci. Při studiu dobové reflexe českého jazyka se vzdáváme metodologické čistoty spojené s výhradním zkoumáním imanence v jazyce samotném; ale jednak pochybujeme, že to lze dělat nebo se o to aspoň pokoušet někde jinde než v tom stavu jazyka, k němuž máme synchronní přístup jako jeho mluvčí, jednak si troufáme považo-

V nuznej slávě, v slavnej nouzi: svět Ondřeje Jakuba Františka de Waldta). K mnohostrannému pohledu na užívání češtiny v 16. století směřuje Taťána Vykypělová (K možnostem vytvoření konfesně podmíněných variant spisovné češtiny v 16. století; *Wege zum Neutschechischen*). Vzhledem k nejasnostem v poznání dobového jazyka prošla velkými diskusemi EDITOLOGIE raněnovověkých textů, zvláště v souvislosti s edicí Dílo Jana Amose Komenského, u dalších edičních řad a pak znova v devadesátých letech 20. století, kdy se ve svobodných poměrech otevřely širší ediční možnosti. Bohemistické diskuse shrnul i s bibliografickými odkazy Martin Valášek (Jindy a nyní); s novým, syntetickým návrhem, víceméně dále respektovaným, přišel Josef Vintr (Zásady transkripce českých textů z barokní doby). Intenzita ediční činnosti tu ostatně souvisí se snahou o nové uchopení literárních dějin 16.–18. století — tyto práce však už patří jinam. Předpokládáme, že než nastane čas podávat syntetický obraz češtiny střední doby, nutně se do centra pozornosti musejí dostat ještě některé další stránky (užívání) jazyka: například spjatost ortografie dochovaných tisků s technickými možnostmi a se zájmy dobových tiskáren (Voit, *Encyklopedie knihy*; Voit, Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století), nebo historicky chápané dialekty a vůbec prvky jazykové diverzity, nesourodosti, rozkolísanosti (které nemusejí být nutně chápány jen jako »nesprávná« vybočení z jednotné cesty k homogennímu standardizovanému jazyku). Nově pojaté SYNTETICKÉ dílo o dějinách češtiny zůstává desideratem (Koupil, Cesty k dějinám češtiny; srov. soubor studií Dittmann aj., *Studie k moderní mluvnici češtiny 3: čeština a dějiny*; znova byly vydány starší syntézy Šlosar aj., *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, a Komárek, *Dějiny českého jazyka*).

25 Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, s. 1.

vat toto metodologické znečištění za přednost: máme v úmyslu poznávat místo jazykové reflexe a kultivování jazyka v šířeji chápané české kultuře 16. a 17. století; poznávat kulturní reflexi jazyka, ne dobový jazyk.

Předcházející odstavce mají naznačovat, že při zkoumání jazykové reflexe v 16. a 17. století, vrcholící v díle Rosově, chceme v této knize vycházet spíše z historického gramatografického materiálu samotného a metodologicky abstinovat od teoretických modelů fungování a popisu jazyka ve společnosti 20. století: je to něco jako skeptická, descartovská a pozdější *abstinentia/epoché*, je to nutná redukce, umožňující přiblížit se starším českým gramatografům proti proudu času a nespokojit se jejich zařazením do našich dnešních kategorií. V názvu knihy — *Grammatykáři* — si půjčujeme dobové označení gramatografů (KonsLima1668 7 /A4r/). Svou dnes nezvyklou pravopisnou podobou nám bude připomínat abstinenční závazek od některých dnešních představ a termínů, který jsme před chvílí učinili.

Až příliš často jsme tu zatím svá slova obalovali uvozovkami. Nebylo to z nedostatku stylizační odvahy, ale spíš proto, abychom ukázali, že označené výrazy jsou »metajazykové vzhledem k jazyku lingvistiky« pražské školy, a také — vzhledem k našemu časově odlehlému tématu — »pro vyjádření jistého odstupu«.[26]

Text výkladu se nebude ubírat přímou cestou. Komplikovanost prezentace si vlastně vynutil sám delší časový úsek, který naše téma zabírá, a dále množství jednotlivých jazykových reflektorů a jejich pohnutek… a koneckonců i nepřehlednost dosavadního bádání. Jaká je tedy stavba knihy?

Hlavní výklad bude veden ve čtyřech KAPITOLÁCH — kdybychom po přestoupení *limen*, »prahu« této knihy zůstali u metaforiky stavby, budou za prahem následovat čtyři oddělené sály kapitol. První budou obývat tvůrci EVROPSKÉ GRAMATOGRAFICKÉ TRADICE, SOUČASNÍCI prvních gramatiků češtiny za hranicemi a OBRÁNCI ČEŠTINY (kap. **1**). Tato první kapitola si pro rozsah látky nemůže klást velké nároky na hloubku výkladu — je snadno napadnutelná pro svou výběrovost, úmyslně zpřístupňuje citované texty překladem a odkazuje na dostupnější

26 Palek, *Základy obecné jazykovědy*, s. 63n.

a populární českou literaturu. V kapitole druhé, věnované konkrétněji ČESKÉ GRAMATOGRAFII DO VYSTOUPENÍ ROSOVA, se pokusíme podat chronologický obraz jednotlivých prací vzniklých v letech 1533–1672 (kap. **2**). Třetí kapitola si podrží tentýž předmět a nahlédne ho napříč chronologií, jako soustavu textů určitého druhu (kap. **3**). Teprve v čtvrté kapitole se vrátíme K ČECHOŘEČNOSTI, kterou považujeme za centrální dílo české gramatografie raného novověku, a jejímu autorovi (kap. **4**).[27]

Mimo hlavní výkladový proud — ale doufáme, že ne bez souvislostí — jsme do této knihy zařadili i dvě úvahy poněkud vybíhající (proto označení EXKURZ) z hlavní linie. Exkurzy budou po úvodním odkazu osvobozeny od poznámkového aparátu a vedeny spíše jako volná zamyšlení; uvolnění a změnu tempa i stylu výkladu naznačujeme v těchto textech *kurzivou*. Budou se tu také opakovat některé informace uvedené porůznu v jiných částech knihy: redundanci snad omluví změna žánru a perspektivy. K první kapitole se přimyká exkurz první, o Janu Caramuelovi z Lobkovic jako příkladu univerzálního učence, jehož »jazykové« zájmy lze srovnávat s přístupem domácích autorů českých jazykových knížek. Do třetí kapitoly vkliňujeme exkurz druhý, o jazykových knížkách Matouše Benešovského. Oba exkurzy jsou tedy vždy vázány na osobu a dílo jediného autora a shodou okolností souvisejí také mezi sebou, a to lokálně: oba muži byli — ačkoliv v zcela odlišných poměrech a za radikálně jiných podmínek — opaty v pražských Emauzích: Na Slovanech.

OBSAH souvisí s BIBLIOGRAFIÍ (**0.1**), zařazenou hned za toto obecné uvedení. Společně mají usnadnit předběžnou orientaci v členění knihy a jejích pramenných a literárních kořenech. POZNÁMKA K TRANSLITERACI A VYZNAČOVÁNÍ V TEXTU (**6.2**) vysvětlí strategii užitou při grafické úpravě textu, REJSTŘÍK (**6.6**) pomůže s hledáním jednotlivostí.

Text knihy vznikl původně jako disertační práce v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Karlovy univerzity. Práci vedli Alexandr Stich a po jeho smrti Karel Kučera, oponovali Dušan Šlosar

27 »Kapitoly« (např. 1) se dále dělí na »podkapitoly« (1.1) a ty na »oddíly« (1.1.1).

a Tilman Berger; obhajoba tezí proběhla 22. března 2006. Na prahu roku 2008 (ještě s vročením 2007, recenzenty byli Karel Kučera a Dušan Šlosar) vyšlo v univerzitním nakladatelství Karolinum první vydání knihy, pro tu příležitost v porovnání s disertací jen mírně přepracované. Jsem vděčný čtenářům, že svým zájmem umožnili vydání druhé, aktualizované a líp vybavené než to první. Bylo možné opravit chyby a drobnosti doplnit a mírně měnit; základní stavba byla ponechána úmyslně stejná — dvakrát se do řeky téhož textu vstupuje obtížně a mělo to být druhé vydání, ne jiná kniha. Úlohy recenzenta se tentokrát ujal Ondřej Bláha. Nakladatelství Karolinum a jeho řediteli Petrovi Valo děkuju za vstřícnost a možnost vydat *Grammatykáře* podruhé, Ústavu pro jazyk český (a řediteli Karlu Olivovi ml.) pak nejen za možnost knihu v jeho pomyslných institučních zdech aktualizovat, ale také opatřit obrazovou přílohou.

Bohužel až při posledních korekturách této knihy došel autor k tomu, že by neměl psát o *gramatografii*, ale o *gramatikografii*. Zohlednit to mohl už jen v resumé.

0.1 Bibliografie

Bibliografické citace jsou upraveny podle mezinárodní normy ISO 690. Primární i sekundární texty, na které v knize odkazujeme, jsou shromážděny v tomto soupise a podle své povahy a svého stáří se nacházejí mezi »prameny« (**0.1.A1–3**) nebo v »literatuře« (**0.1.B**). Z variant referenčních způsobů volíme v poznámkách k textu tři. (I) Často citované prameny (»jazykové knížky«) mají zkratku (**0.1.A1**, např. BeneGram1577 = ‚Benešovského Gramatika z roku 1577'). (II) Další staré tisky mají zkrácené označení kurzivní; obcházíme jím mnohdy rozsáhlé a graficky komplikované tituly starých tisků (**0.1.A2**, např. *Balbinus, Verisimilia* = ‚Verisimilia humaniorum disciplinarum Bohuslava Balbína'). (III) Konečně u knih vydaných v nové době (**0.1.A3** a **0.1.B**) používáme pro úsporu místa zkrácených citací (např. Kopečný, K dobrým počátkům české gramatické tradice — pro přehlednost uvádíme vždycky aspoň začátek titulu práce, ne např. jenom datum vydání; to by sice uspořilo další místo, ale ztížilo plynulejší čtení textu a přidalo mu jakýsi nezamýšlený přírodovědný nebo technický ráz).

0.1.A Prameny

0.1.A1 »JAZYKOVÉ KNÍŽKY« A JEJICH ZKRATKY

Zkratky „jazykových knížek" jsou v tomto vydání knihy vytvořeny podle systému digitální knihovny „modul digitalizovaných mluvnic", součásti Vokabuláře webového, provozovaného historickým oddělením Ústavu pro jazyk český AV ČR (http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice [2013-09-10]). Jsou v podstatě inspirovány zkratkami akademického *Staročeského slovníku* (Tyl, Soupis pramenů) a soustavami, kterých použili Jaroslav Porák (*Humanistická čeština*, s. 161–169) a Josef Vintr (Česká gramatická terminologie do r. 1620, s. 151–160). Je-li známo, obsahují pro praktickou orientaci i vročení tisků. Tisky, které už jsou v MDM dostupné v prosinci 2014, mají na konci údajů zkratku »MDM«; další se na tomto webu budou objevovat.

AlvInst1598 [ALVARUS, Emmanuel] EMMANVE-|LIS ALVARI.| *E Societate IESV.*| DE INSTITVTIONE| GRAMMATICA| Libri III.| LOCVPLETATI, ET SCHOLIIS| nuper aucti, ac recogniti. Praga: W. Marinus, 1598. *Knihopis II/I*, č. 130, NK ČR 45 E 1.

BenGram1603 [BENEDIKT Nudožerský, Vavřinec] Grammaticæ| BOHEMICÆ,| AD LEGES NATU-|ralis Methodi Conforma-|tæ, & Notis numerisq<ue> illu-|ſtratæ ac diſtinctæ,| LIBRI DVO.| Autore| M. LAVRENTIO BENE-|dicto Nudozierino, Scholæ| Tevto-Brodenſis Rectore. Praga: officina Othmariana, 1603. *Knihopis II/II*, č. 1 062, KNM 26 E 21 (srov. sub 0.1.A3 edici Benedikt Nudožerský, *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*). MDM.

BeneGram1577 [BENEŠOVSKÝ, Matouš] GRAMMATI|CA BOHEMI-|CA, STVDIOSIS EIVS| LINGVÆ VTILIS-|SIMA.| *AVTHORE:*| MATTHAEO BENESO-|uino, Sacerdote, ac co<n>cionatore apud| Diuum Iacobum in Vrbe Anti-|qua Pragenſi recèns| ædita. Praha: Jiřík J. Dačický, 1577. *Knihopis II/VI*, č. 7 165, NK ČR 54 F 94. MDM (srov. sub 0.1.A3 edici Benešovský, *Grammatica Bohemica. Knížka slov českých vyložených*).

BeneKnížka1587 [BENEŠOVSKÝ, Matouš] **Knijżka ſlow Cże-|ſkých wyložených odkud ſwůg| počátek magj/ totiż/ yaký gegjch| geſt rozum.| Sepſaná od Kněze Mathauſſe Philo-|noma, Pjſaře Konfyſtoře Pražſké**. Praha: Jiřík J. Dačický, 1587. *Knihopis II/VI*, č. 7 166, KNM 26 D 41 (srov. sub 0.1.A3 edici Benešovský, Matouše Benešovského Philonoma Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž, jaký jest jejich rozum 1587; Benešovský, *Grammatica Bohemica. Knížka slov českých vyložených*).

BlahGram rukopis *Gramatiky české* Jana Blahoslava, MZK Rkp 114. MDM (srov. sub 0.1.A3 edici Blahoslav, *Gramatika česká Jana Blahoslava*).

CollPar1564 [COLLINUS, Matthaeus] *DE QVATVOR PARTIBVS*| GRAMMA-|TICES PRÆCEPTIVNCVLÆ| COMPENDIOSAE, IN VNVM| congeſtæ volumen ſtudio,| & opera| MATTEHÆI COLLINI. Praga: Thomas Mitis et Iohannes Caper, 1564–1565. *Knihopis II/II*, č. 1 575, NK ČR 45 E 37.

DonMeth1564 [DONATUS, Aelius] DONATI| METHODVS DE| etymologia partiu<m> oratio-|nis cum interpretatione Boie-|mica, denuo correcta à Matth<aeo>:| Collino, rurſusq<ue> emendatius| excuſa a Ioanne Cantore ty-|pographo, Cum gratia & pri-|uilegio S. Cæſareæ Maieſta-|tis, Ac cum conſenſu Domi-|norum Adminiſtratorum,| & D<omini>. Capitanei arcis Pragenſis. Praga: I. Cantor, 1564. *Knihopis II/III*, č. 2 074, NK ČR 45 D 13.

DonPar1575 [DONATUS, Aelius] ÆLII DO-|NATI, VIRI| CLARISSIMI, DE OCTO PAR-|TIBUS ORATIONIS METHODVS,| quæſtiunculis puerilibus vndique colle-|ctis illuſtrata, per Leonhardum,| Culmannum Crails-|heymen-|ſem. Praga: G. Nigrinus, 1575. *Knihopis II/III*, č. 2 082, NK ČR 8 H 237.

DrachGram1660 [DRACHOVIUS, Jan] Grammatica Boëmica| in V. Libros diviſa, à quodam Patre Societatis JESV| Jam pridem in gratiam| Tyronum Boëmicæ linguæ| compoſita,| *Et multorum ejuſdem linguæ*| *Studioſorum ſæpè manibus deſcripta,*| *tritàque, Hoc demum Anno*| *à partu Virginis.*| 1660.| In plurium uſum, & utilita-|tem Typis excuſa, & vulgata. Olomucium: V. H. Ettel, 1660. *Knihopis II/III*, č. 2 093, NK ČR 45 F 28; VKOL 32.277. MDM (srov. sub 0.1.B edici KOUPIL, *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*, s. 149–297).

JanditGram1704 [JANDIT, Václav] GRAMMATICA| LINGUÆ| BOËMICÆ,| methodo facili,| Per regulas certas ac univerſales ex-|plicata, in Orthographiam, Etymolo-|giam, Syntaxim & Proſodiam| diviſa;| *Omnibus, tam Diſcentibus ac Exteris,*| *quàm Linguarum Magiſtris ac Domeſticis,*| *Hiſtoricis, Oratoribus, & c.*| perquàm utilis| *Specialiter inſertæ sunt Regulæ Orthogra-|phicæ accuratiſſimæ R. P. Konſtantij*| *de Soc: JESU.* Praga: Adalbertus G. Konias, 1704. *Knihopis II/III*, č. 3 493, NK ČR 45 F 32; KNM 26 G 14. MDM.

JanditGram1705 [JANDIT, Václav] GRAMMATICA| LINGUÆ| BOËMICÆ,| methodo facili,| Per regulas certas ac univerſales expli-|cata, in Orthographiam, Etymologi-|am, Syntaxim & Proſodiam| diviſa;| *Omnibus, tam Diſcentibus ac Linguarum*| *Magiſtris, quàm Domeſticis ac Exteris, nec*| *non Hiſtoricis, Oratoribus, aliiſque*| perquàm utilis.| *Specialiter inſertæ sunt Regulæ Orthogra-|phicæ accuratiſſimæ R. P. Konſtantij*| *de Soc: JESU.* Praga: Adalbertus G. Konias, 1705. *Knihopis II/III*, č. 3 494, KNM 26 G 22; NK ČR 45 F 31; SK AC XII 88. MDM.

KlatKnížka1564 [KLATOVSKÝ z Dalmanhorstu, Ondřej] [*Knížka v českém a německém jazyku složená, kterak by Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluviti učiti se měl = Ein Büchlein in Behmischer und Detscher Sprach, deßgleichen ein Detscher Behemisch lesen, schreiben und reden lernen soll*]. Holomúc: J. Günther, 1564. *Knihopis II/IV*, č. 3 940, KNM 26 E 6 [exemplář, pocházející z knihovny J. P. Cerroniho, nemá titulní stránku; titul transkribován]. MDM.

KonsLima1667 [KONSTANC, Jiří] LIMA| LINGVÆ BOHEMICÆ.| ***To geſt:*** **|** ***BRUS*** **|** **Gazyka Czeſkého.|** ***Neb*** **|** ***SPIS*** **|** **O pooprawenj a naoſtře-|nj Rżeči Czeſké.|** ***Wydaný*** **|** ***K ljboſti Milownjkůw čiſto-|ty a dokonaloſti Czeſſtiny/*** **|** ***Y*** **| K vżitku a newyhnutedlné| potřebě Impreſorůw a Pj-|ſařůw Czeſkých.| Od Ctihodného Kněze Giřjho| Konſtancya z Towaryšſtwa| Gežjſſowa.** Praha: Impressí akademická, 1667. *Knihopis II/IV*, č. 4 307, NK ČR 54 G 30; VKOL 32.278. MDM.

MelGram1580 [MELANCHTHON, Philippus] GRAMMA-|TICA PHILIP-|PI MELANTHONIS| LATINA.| IAM DENVO RECOGNI-|ta, & pleriſque locis| locupletata […] Item, Tractatus Ioachimi Came-|*rarij de* ORTHOGRAPHIA. Praga: G. Melantrichus, 1580. *Knihopis II/V*, č. 5 482, KNM 26 E 2.

NámGram1533 [OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr, a FILOMATHES, Václav] **Gram<m>a-**

tyka Czeſka| w dwogij ſtránce| ORTHOGRAPHIA PRZEDKEM| **Kteráž včij čeſkú řeč práwě a wlaſtně| pſáti/ y čijſti. Ta ſe y ley-|kom hodij:**| ETYMOLOGIA POTOM| **Kteráž včij čeſkú řeč práwě a**| **wlaſtně mluwiti/ y z latij|ny wykládati. Ta ſa-|mým latinijkom**| **přijſluſſij**. Náměšť [nad Oslavou]: Kašpar Prostějovský, 1533. *Knihopis II/V*, č. 6 637, KNM 26 E 18. MDM (srov. sub 0.1.A3 repr. Optát aj., *Grammatyka Česká*).

NámGram1543 druhé vydání NámGram1533, vydané v Norimberce u J. Günthera; Bibliothek der LMU, München, 0014/W 8 Philol. 748.

NámGram1588 [OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr, a PHILOMATHES, Václav] ***Grammatyka***| ***Czeſká/ w dwogij***| ***Stránce.***| ORTHOGRAPHIA| ***předkem/ kteráž včij Czeſkau řeč***| ***práwě a wlaſtně pſáti y čijſti.***| **Ta se y Leykom hodij.**| ETYMOLOGIA **potom/**| **Kteráž včij Czeſkau řeč práwě a wlaſtně**| **mluwiti/ y z Latiny wykládati. Ta ſa-|mým Latinijkům přijſluſſij.**| **¶ Kdožkoli žádáſs Czeſky řádně**| **čijſti/ pſáti: Y z Latiny chceſs wykláda-|ti/máſs tyto z nowa wydané s pil-|noſtij Knijžky přečijſti**. Praha: Jiřík J. Dačický, 1588. *Knihopis II/V*, č. 6 638, KNM 26 E 21 přív. MDM (srov. sub 0.1.A3 repr. Optát aj., *Grammatyka Česká*).

NámGram1643 [OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr, a PHILOMATHES, Václav] ***Czeſká Gram-|matyka.***| ***Sedmerau Stránku w ſo-|bě obſahugjcý/ po třetj na***| **Světło Wyda-|ná**. Praha: impresí akademická, 1643. *Knihopis II/V*, č. 6 639, KNM 26 F 24; VKOL 33.050. MDM.

OptátIsag1535 [*Isagogicon, jenž jest první uvedení každému počínajícímu se učit, a to ku poznání dvojího, každému velmi potřebného umění: ortografí předkem, kdež se ukazuje české řeči pravé a mírné psaní i čtení, jak kdo má řádně psáti i čísti; arythmetyky potom, kdež se oznamuje umění mírného a snadného počítaní, jak kdo všeliké počty mírně a snadně má činiti*]. Náměšť nad Oslavou: Jan Pytlík z Dvořišť, 1535. *Knihopis II/V*, č. 6 640, KNM 26 E 31 (neúplný exemplář bez titulního listu; titul transkribován; srov. edici předmluvy a Ortografie sub 0.1.B: Kubálek, Hendrich a Šimek, *Naše slabikáře*, s. 271–290). MDM.

Prin PRIMA.| PRINCIPIA| LINGVÆ.| BOHEMICÆ. Praga: typis Universitatis Carolo-Ferdinandeae, b. d. *Knihopis II/VII*, č. 14 365, SK AC XII 85. MDM.

RamGram1604 [RAMUS, Petrus] PETRI RAMI| VEROMANDUI| PROFESSORIS| Regii| GRAMMATICA.| *Recéns in uſum Scholarum hâc for-|mâ diſtinctiús & emendatiús*| *excuſa*. Hanovia: apud Guilielmum Antonium, 1604. NK ČR 8 L 113.

RosaGram1672 [ROSA, Václav Jan] GRAMMATICA| LINGUAE BOHEMICAE| Quatuor Partibus| Orthographiâ, Ethymologiâ, Syn-|taxi, & Proſodiâ conſtans.| In qua, omnia ejus Linguæ fundamenta,| novo, et facili ad eam diſcendam modo, per| Regulas certas, & univerſales, explicantur, &| omnimodæ, Grammaticis accuratis Diſquiſitio-|nibus, Analogiæ deteguntur.| *Omnibus, tam Docentibus, quàm Diſcen-|tibus, imò vel plurimùm etiam Hiſtoricis, Orato-|ribus, & Concionatoribus, qui copiam, & diverſita-|tem verborum, ad ſententias variandas, et pro-|loquendas, deſiderant, perquàm| utilis.*| Authore| Wenceslao Joanne Rosâ.| *In fine, appoſita ſunt diverſa, Idiomate Boëmico, non| rithmicè, ſed metricè, more Græco, & La-|tino compoſita Carmina*. Praga: typis Joannis Arnolti â Dobroslawina, 1672. *Knihopis II/VII*, č. 14 884, BAB 35 β A 3; ÚJČ T III 3178a. MDM (srov. sub 0.1.A3 repr. Rosa, *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae. Micro-Pragae 1672* a dále tamtéž anglický překlad a parciální překlady české).

RosaThes autograf Rosova slovníku *Thesaurus linguae Bohemicae*, KNM IV E 11 (citujeme číslem svazku a novodobé foliace).

RosaThesN Tzv. neuberský opis Rosova slovníku *Thesaurus linguae Bohemicae*, KNM IV D 81/1–7) (přístupný v elektronické podobě na adrese http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=eRosaThesN /edd. B. Lehečka, M. Stluka aj./; citujeme číslem svazku a stránky podle této elektronické edice).

ŠtajerZpůsob1668 [ŠTAJER, Matěj] **Výborně dobrý| *Způſob*| *Yak ſe má dobře po Čeſku*| pſáti/ neb tisknauti**… Praha: Impressí Universitatis, 1668. *Knihopis II/VIII*, č. 15 948, NK ČR 54 G 14; VKOL 32.279. MDM (srov. sub 0.1.A3 edice Štajer, *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*; Štajer, Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti neb tisknouti Štajer, *Žáček*; Štajer, Výborně dobrý způsob… a sub 0.1.B edici Koupil, *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*, s. 299–377).

ŠtajerZpůsob1730 [ŠTAJER, Matěj] ***Výborně dobrý| Způſob| Gak ſe má dobře po čeſku| pſáti/ neb tisknauti***… Praha: Impressí Universitatis, 1730. *Knihopis II/VIII*, č. 15 949, NK ČR 54 S 776.

ŠtajerZpůsob1781 [ŠTAJER, Matěj] ***Výborně dobrý| Způſob| Yak ſe má dobře po Čeſku*| pſáti/ neb tisknauti**… Praha: Impressí Universitatis, 1668 (recte Praha: F. Schönfeld, 1781). *Knihopis II/VIII*, č. 15 949a, NK ČR 60 F 47; SK AC XII 35. MDM.

0.1.A2 DALŠÍ STARÉ PRAMENY A JEJICH ZKRÁCENÉ CITOVÁNÍ

Balbinus, Verisimilia [BALBÍN, Bohuslav] BALBINUS, Bohuslaus. *Verisimilia humaniorum disciplinarum, seu judicium privatum de omni literarum (qvas humaniores appellant) artificio qvo in libello praecepta epistolarum, latinitatis, grammaticae, poëseos (generatim & speciatim) emblematum, symbolorum, historiae, rhetoricae, (sacrae & profanae) aliaqve hujusmodi, summa brevitate adferuntur, & qvid in singulis verisimile sit, proponitur. in eorum potissimum gratiam, qvi humaniora studia ab origine prima repetere cupiunt. Ad exemplar Pragense nunc recusum cura Christiani Weisii*. Lipsia: typis Krügerianis (?), b. d. [1687]. NK ČR 52 H 120.

Balbinus, Bohemia docta (C.) [BALBÍN, Bohuslav] BALBINUS, Bohuslaus. *Bohemia docta…* Ed. P. Candidus a S. Theresia. Praga: J. C. Hraba, 1777. ÚČL Staré tisky 11.

Balbinus, Apologia [BALBÍN, Bohuslav] BALBINUS, Bohuslaus. *Dissertatio apologetica pro lingva Slavonica, praecipve Bohemica: ad clarissimvm virvm Th.Cz. opvs posthvmvm*. [Ed. F. M. Pelcl.] Praga: F. Mangold & filius, 1775. BAB XXI β D 20.

Blahoslav, Musica [BLAHOSLAV, Jan] *Musica, to jest Knížka zpěvákům náležité zprávy v sobě zavírající…* 2. vyd. B. m.: b. n. [1569]. *Knihopis II/II*, č. 1 161, KNM 27 F 23.

Comenius, ODO [KOMENSKÝ, Jan Amos] COMENIUS, Joannes Amos. *Opera didactica omnia*. Amsterodamum: Laurentius de Geer, 1657 (repr. edd. O. Chlup aj., Praga: Academia scientiarum Bohemoslovenica, 1957).

Comenius, Cato 1670 [KOMENSKÝ, Jan Amos] *Dionysij Catonis Disticha moralia Latino & Bohemico metro edita = Moudreho Katona Mravná poučování, od něho latinskou, pak od J. A. Comenia českou zpevořečností sepsaná a v Amsterdámě vytištěná: nýni zase s povolením duchovní vrchnosti přetisknutá*. Praha: impresí Universitatis Carolo-Ferdinandeae v koleji s. Klimenta, 1670. *Knihopis… Dodatky II/II*, č. 1 497, KNM 30 D 9 přív.; SK FE III 25 (srov. sub 0.1.A3 edici Komenský, *Dílo Jana Amose Komenského 4*).

Comenius, Cato 1705 [KOMENSKÝ, Jan Amos] *Učení dobrých mravů od mudrce Katona vydané aneb Moralia Catonis seu Doctrinae ethicae omni hominum statui accomodatae, carmine Boëmico heroico expolicatae…* B. m.: b. n., b. d. [1705?] *Knihopis II/II*, č. 1 498, SK FK II 112 přív.

Dalimil = sub 0.1.A3 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1–3*.

Ješín, Dalimil *Kronyka stará kláštera Boleslavského: o posloupnosti knížat a králů českých, rozličných příbězích, divných proměnách a slavných národu českého činech od založení téhož národu až do Jana Lucemburského, voleného krále českého, pořádně a rozkošnými rytmy vypravující*. Praha: D. Karel z Karlsperka, 1620. *Knihopis II/III*, č. 1 810, KNM 31 D 17 (repr. *Die alttschechische Reimchronik des sogenannten Dalimil*. Ed. J. Daňhelka. München: O. Sagner, 1981 [= Sagners Slavistische Sammlung 4]).

Benedictus, Paraph. [BENEDIKT Nudožerský, Vavřinec] *Aliqvot psalmorvm Davidicorvm paraphrasis rhythmometrica, lyrico carmine ad imitationem Latinorum nunc primum attentata…* Praga: G. Nigrinus a Nigro Ponte, 1606. *Knihopis II/IX*, č. 17 575, KNM 26 E 21.

Pešina, Prodromus [PEŠINA z Čechorodu, Tomáš] *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu, obsahující summovní vejtah všeho toho, co v týmž Moravopisu, kterýž na světlo se hotoví, obšírně položeno bude, zatím napřed vyslaný od svého authora M. Tomáše Jana Pešiny z Čechorodu, děkana litomyšlského*. Litomyšl: J. Arnolt, 1663. *Knihopis II/VI*, č. 7 034, KNM 31 E 5.

Prochaska, Comm. [PROCHÁZKA, František Faustin] PROCHASKA, Faustinus. *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius*. Praga: A. M. Schmadl, 1782. *Knihopis II/VII*, č. 14 386, NK ČR 45 F 85.

Schottelius, Sprachkunst [SCHOTTELIUS, Justus Georgius] *Teutsche Sprachkunst…* Braunschweig: Balthasar Grubern, 1641. NK ČR 8 F 188.

Schottelius, Ausf. Arbeit [SCHOTTELIUS, Justus Georgius] *Ausführliche Arbeit von der teutschen Haubtsprache…* Braunschweig: Christoff Friederich Zilligern, 1663. NK ČR 8 E 539.

Soarius, De arte rhet. [SUAREZ, Cyprian] SOARIUS, Cyprianus. *De arte rhetorica libri tres, ex Aristotele, Cice rone & Quintiliano praecipue deprompti*. Colonia: b. n., 1657. NK ČR 10 K 68.

Sudetinus, Orig. Boh. [MATHIAS a Sudetis, Ioannes] *De origine Bohemorum & Slavorum subseciva*. Lipsia: L. Cober, 1615. NK ČR 50 E 14 (srov. sub 0.1.B edici Storchová, A late humanist treatise on the origin of the Bohemians, the academic polemics and their potential to perform the other: De origine Bohemorum et Slavorum by Johannes Matthias à Sudetis, s. 166–205).

0.1.A3 EDICE A PŘEKLADY PRAMENŮ

ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel. *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus*. Edd. A. M. Černá aj. Praha: Academia, 2015.

Akta filozofické fakulty pražské univerzity = Acta facultatis philosophicae universitatis Pragensis 1641–1655, 1664–1670. Ed. K. Beránek. Praha: Karolinum, 1997.

[ARISTOTELES] *Aristotelis Categoriae et liber De interpretatione*. Ed. L. Minio-Paluello. Oxonium: e typographeo Clarendoniano, 1949 [= Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis].

ARISTOTELES. *O vyjadřování: Organon II*. Přel. A. Kříž. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959 [= Filosofická knihovna].

[ARISTOTELES] *Aristotelis De anima libri tres*. Ed. F. A. Trendelenburg. 2. vyd. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1957.
ARISTOTELÉS. *O duši*. Přel. A. Kříž. Praha: Petr Rezek, 1995.
ARISTOTELÉS. *Fyzika*. Přel. A. Kříž. Praha: Petr Rezek, 1996.
BALBÍN, Bohuslav. *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*. Přel. E. Tonner. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1869.
BALBÍN, Bohuslav. *O šťastném někdy, nyní však přežalostném stavu Království českého, zvláště pak o vážnosti jazyka českého čili slovanského v Čechách, též o záhubných úmyslech jeho vyhlazení a jiných věcech k tomu příslušejících, rozprava krátká, ale pravdivá*. Přel. J. Dostál. Praha: Družstvo přátel studia, 1923.
BALBÍN, Bohuslav. *Rozprava krátká, ale pravdivá (»Obrana«)*. Přel. M. Kopecký. 2. vyd. Brno: Blok, 1997.
BECKOVSKÝ, Jan František. *Poselkyně starých příběhův českých 2/3*. Ed. A. Rezek. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1880 [= Dědictví sv. Prokopa 20, 1880].
BEL, Matej. Predhovor. Přel. J. Pavelek. *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, s. 135–148.
[BENEDICTUS z Nursie] *Regula Benedicti = Řehole Benediktova*. Přel. A. Franecová, V. Engelhart a O. Koupil. Praha: Benediktinské arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 1998.
[BENEDIKT Nudožerský, Vavřinec] Vavřinec Benedikt Nudožerinus o adverbiu. Přel. F. Outrata. *Čeština doma a ve světě*, 1999, roč. 7, s. 150–154.
[BENEDIKT Nudožerský, Vavřinec] M. VAVŘINEC BENEDIKT Z NUDOŽER. *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*. Ed. N. S. Smith[ová]. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta; Tilia, 1999.
[BENEŠOVSKÝ, Matouš] Matouše Benešovského Philonoma Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž, jaký jest jejich rozum 1587 (ed. Č. Zíbrt). *Český lid*, 1906, roč. 15, s. 23–30, 84–88, 151–153, 195–199; 1907, roč. 16, s. 42–46, 84–86, 131–135, 174–178.
BENEŠOVSKÝ, Matouš, zvaný Philonomus. *Grammatica Bohemica. Knížka slov českých vyložených*. Ed. O. Koupil. Praha: Koniasch Latin Press, 2003.
Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem. Ed. R. Weber aj. 3. vyd. Stuttgart: Deutsche Bibelgeselschaft, 1983.
Bible svatováclavská: evangelia. Ed. M. Kopecký. Brno: Blok, 1991.
[BLAHOSLAV, Jan] *Jana Blahoslawa Grammatika Česká dokonaná l. 1571, do níž wložen text grammatiky Beneše Optáta z Telče, Petra Gzella z Prahy a Wáclawa Philomathesa z Jindřichowa Hradce podle wydání Normberského 1543*. Ed. I. Hradil a J. Jireček. Vídeň: L. Grund, 1857.
BLAHOSLAV, Jan. *Vady kazatelův*. Ed. A. Slavík. Praha: F. A. Urbánek, 1876.
BLAHOSLAV, Jan. *Pochodně zažžená: výbor z díla*. Ed. P. Váša. Praha: J. Laichter, 1949 [= Sloupové pamětní 6].
[BLAHOSLAV, Jan] *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Edd. M. Čejka, D. Šlosar, přel. J. Nechutová. Brno: Masarykova univerzita, 1991.
BOHORIZH, Adam. *Arcticae horulae succisiva = Zimske urice proste*. Ed. a přel. J. Toporišič. Maribor: Založba Obzorja, 1987.
Canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini sub Paulo III., Iulio III., Pio IV. pontificibus maximis cum additamentis et indicibus ad conc. Trident. spectantibus. Editio stereotypa. Ratisbona: G. J. Manz, 1866.

CAPELLA, Martianus Minneus Felix. *De nuptiis Philologiae et Mercurii libri VIIII*. Ed. A. Dick. Lipsia: B. G. Teubner, 1925.

[CAROLUS IV.] *Maiestas Carolina: der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355*. Ed. B.-U. Hergemöller. München: R. Oldenbourg, 1995 [= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74].

CASSIANUS, Jan. *Zvyky cenobitů a léky na osm základních neřestí (b): knihy 5–12*. Přel. O. Koupil aj. Praha: Benediktinské arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2008 [= Pietas benedictina 15].

Časoměrné překlady žalmův. Ed. J. Jireček. Vídeň: L. Grund, 1861.

DENZINGER, Heinrich. *Kompendium der Glaubensbekentnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*. 39. vyd. ed. P. Hünermann. Freiburg im Breisgau aj.: Herder, 2001.

Dva hanopisy na spolupracovníky kardinála Harracha. Přel. R. Mašek, komentoval A. Catalano. *Souvislosti*, 2002, roč. 13, č. 3–4, s. 53–61.

Grammatici Graeci 1/1: Dionysii Thracis Ars grammatica… Ed. G. Uhlig. Lipsia: B. G. Teubner, 1883.

Grammatici Latini 1–7. Edd. H. Keilius aj. Lipsia: B. G. Teubner, 1857; 1855; 1859–1860; 1864; 1868; 1871; 1880 (rep. Hildesheim: Olms, 1961).

HÁJEK z Libočan, Václav. *Kronika česká*. Ed. J. Linka. Praha: Academia, 2013.

HORATIUS Flaccus, Quintus. *De arte poetica = O umění básnickém*. Přel. D. Svobodová. Praha: Academia, 2002.

HUS, Jan. *Orthographia Bohemica/Ortografie česká*. Ed. A. V. Šembera. Vídeň: Leopold Sommer, 1857.

[HUS, Jan.] *Hussens Traktat »Orthographia Bohemica«: die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die älteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute*. Ed. J. Schröpfer. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1968 [= Slavistische Studienbücher 4].

HUS, Jan. *Výklady*. [Ed. Jiří Daňhelka.] Praha: Academia 1975 [= Magistri Ioannis Hus opera omnia 1].

Chrestomatie k vývoji českého jazyka. Ed. J. Porák. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.

ISIDOR ze Sevilly. *Etymologiae I–III. Etymologie I–III*. Přel. D. Korte. Praha: OIKOYMENH, 2000 [= Knihovna středověké tradice 3].

Jeruzalémská bible: Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Přel. F. X. a D. Halasovi. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Duchovní písně*. Ed. A. Škarka. Praha: Vyšehrad, 1952.

[KOMENSKÝ, Jan Amos.] *Vybrané spisy Jana Amose Komenského III: Nejnovější metoda jazyků*. Přel. H. Businská, J. Červenka a V. T. Miškovská. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

[KOMENSKÝ, Jan Amos.] *Dílo Jana Amose Komenského 1: Epistula ad Montanum, Problemata miscellanea, Sylloge quaestionum controversarum, Theatrum universitatis rerum, Amphitheatrum universitatis rerum, O vycházení a zapadání přednějších hvězd oblohy osmé, Mapa Moravy, Moudrost starých Čechů*. Ed. J. Daňhelka aj. Praha: Academia, 1969.

[KOMENSKÝ, Jan Amos.] *Dílo Jana Amose Komenského 11: Paradisus ecclesiae renascentis (Ráj cirkve znovu se rozzelenávající), Didactica, Informatorium školy mateřské, Informatorium maternum, der Mutterschul, Navržení krátké o obnovení škol*

v kralovství českém, Dvéře jazyků odevřené, Diogenes cynicus redivivus, Abrahamus patriarcha. Edd. D. Čapková aj. Praha: Academia, 1973.

[KOMENSKÝ, Jan Amos.] *Dílo Jana Amose Komenského 4: Zpráva a naučení o kazatelství, O poezi české, Dionysii Catonis Disticha moralia, Přídavek Distichů, Žalmy, Nové písně některé, Žehnání kněze Jana Cyrilla, Písnička ku pohřbu Pavla Fabricia, Veršované modlitby z přídavků k Praxis pietatis, Písně a kratší básnická skládání, De metris Bohemicis adnotatiuncula, Parafráze IV. eklogy Vergiliovy, Carmina per occasionem scripta — Básně příležitostné*. Edd. M. Kopecký aj. Praha: Academia, 1983.

[KOMENSKÝ, Jan Amos.] *Dílo Jana Amose Komenského 15/II: Pansophiae praeludium, Conatuum pansophicorum dilucidatio, Předmluva ODO II, Novissima lingvarum methodus*. Edd. H. Businská aj. Praha: Academia, 1989.

KONSTANC, Jiří. De Orthographia, To jest: O dobrém Českém Psání a Tištění. Ed. M. Valášek. *Čeština doma a ve světě*, 1999, roč. 7, s. 154–159.

Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Ed. a přel. J. Ludvíkovský. Praha: Vyšehrad, 1978.

LODERECKER, Petar [Petr]. *Sedmerojezični rječnik/Sedmijazyčný slovník*. Zagreb: Novi Liber; Nacionalna sveučilišna knjižnica, 2005 [= Serija reprint izdanja Liber Croaticus].

LUTHER, Martin. Sendbrief vom Dolmetschen. In LUTHER, Martin. *An den christlichen Adel deutscher Nation. Von der Freiheit eines Christenmenschen. Sendbrief vom Dolmetschen*. Ed. E. Kähler. Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 1995 [= Universal-Bibliothek 1578], s. 151–173.

Mistři, bakaláři a studenti pražské filozofické fakulty/Magistri, baccalaurei nec non studentes facultatis philosophicae Pragensis 1640–1654. Ed. K. Beránek. Praha: Národní knihovna České republiky, 1998 [= Edice oddělení rukopisů a starých tisků, Miscellanea Monographica 6].

MOLNÁR, Amedeo. *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

Moravo, Čechy, radujte se! (Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců). Usp. V. Bok a J. Pokorný. Praha: Aula, 1998 [= Litteraria Germano-austro-bohemica 1].

OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr, a PHILOMATHES, Václav. *Grammatyka Česká: (die Ausgaben von 1533 und 1588)*. Ed. G. Freidhof. Frankfurt a. M. aj.: Kubon & Sagner, 1974 [= Specimina philologiae Slavicae 7/1–2].

OVIDE. *Les Métamorphoses I (I–V)*. Ed. G. Lafaye, 8. vyd. upravil J. Fabre. Paris: Les Belles lettres, 1994 [= Collection des Universités de France].

OVIDIUS Naso, Publius. *Proměny*. Přel. F. Stiebitz. Praha: Odeon, 1967 [= Knihovna klasiků, Spisy P. Ovidia Nasona 2].

[PEŠINA z Čechorodu, Tomáš, aj.] List Tomáše Pešiny z Čechorodu proboštovi Chotěšovskému. Ed. F. Tadra. *Časopis Musea království Českého*, 1904, roč. 78, s. 152–155.

[PETR ŽITAVSKÝ] Kronika Zbraslavská. In *Fontes rerum Bohemicarum IV: Chronicon Aulæ Regiæ, excerpta ex diversis chronicis additis quibusdam Aulæ Regiæ memorabilibus, Chronicon Francisci Pragensis, Chronicon Benessii de Weitmil*. Ed. J. Emler. Praha: Nadání Františka Palackého, 1884, s. 1–337.

[PETR ŽITAVSKÝ] *Zbraslavská kronika = Chronicon aulae regiae*. Přel. F. Heřmanský, verše R. Mertlík. 2., opr. vyd. Praha: Svoboda, 1976.

PHILOMATHES, Václav. *Čtyři knihy o hudbě*. Ed. a přel. M. Horyna. Praha: Koniasch Latin Press, 2003 [= Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae, series B, II].
PLATON. *Oeuvres complètes VIII/2: Théétète*. Ed. A. Diès. 7. vyd. Paris: Les Belles lettres, 1976 [= Collection des Universités de France].
PLATON. *Oeuvres complètes V/2: Cratyle*. Ed. L. Méridier. 5. vyd. Paris: Les Belles lettres, 1989 [= Collection des Universités de France].
PLATÓN. *Kratylos*. Přel. F. Novotný. 2., opr. vyd. Praha: ISE, 1994 [edice Oikúmené].
PLATÓN. *Sofistés*. Přel. F. Novotný. 2. vyd. Praha: ISE, 1995 [edice Oikúmené].
PLATÓN. *Theaitétos*. Přel. F. Novotný. 2. vyd. Praha: ISE, 1994 [edice Oikúmené].
POŠMOURNÝ, Josef. *Deník křižovnického velmistra Jiřího Ignáce Pospíchala (z let 1662–1696)*. Praha: b. n., 1932.
[PŘIBÍK z Radenína, řečený Pulkava] Kronika Pulkavova. In *Fontes rerum Bohemicarum V: Przibiconis de Radenin dicti Pulkavæ Chronicon Bohemiæ, Laurentii de Brzezowa Historia Hussitica. Excerpta ex historia Laurentii de Brzezowa. Laurentii de Brzezowa Carmen de victoria Bohemorum apud Domazlitz. Chronicon Universitatis Pragensis. Chronicon Bartossek de Drahonicz. Additamentum ad Chronicon Bartossek de Drahonicz*. Ed. J. Emler, J. Gebauer a J. Goll. Praha: Nadání Františka Palackého, 1893, s. 1–326.
Rhétorique à Herennius. Ed. G. Achard. Paris: Les Belles lettres, 1989 [= Collection des Universités de France].
ROSA, Václav Jan. Discursus Lipirona, smutného kavalíra, o lásce r. 1651. Ed. Č. Zíbrt. *Český lid*, 1911, roč. 20, s. 190–196, 233–251, 295–298, 429–439.
ROSA, Václav Jan. Discursus Lypirona. In *Smutní kavaleři o lásce*. Ed. Z. Tichá. Praha: Academia, 1968, s. 103–201.
ROSA, [Václav Jan] Wenceslaus Johannis [!]. *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae. Micro-Pragae 1672*. Edd. J. Marvan a G. Betts. München: O. Sagner, 1983 [= Specimina philologiae Slavicae 52].
[ROSA, Václav Jan] ROSA, W. J. *Czech Grammar (Čechořečnost) 1672*. Do angličtiny přel. G. Betts a J. Marvan. Praha: Porta, 1991.
ROSA, Václav Jan. O Etymologii I–XVIII. Přel. O. Koupil. In KOUPIL, Ondřej. *Překlad části Rosovy Čechořečnosti s úvodem a komentářem*. Nepublikovaná dipl. práce UK FF Praha, 1996., s. 1–66.
ROSA, Václav Jan. Předmluva k Čechořečnosti (z lat. přel. O Koupil). *Listy filologické*, 1996, roč. 119, s. 101–161.
[ROSA, Václav Jan] Václav Jan Rosa o českém slovese. Přel. O. Koupil. *Čeština doma a ve světě*, 1999, roč. 7, s. 160–166.
Růže, kterouž smrt zavřela: výbor z české poezie barokní doby. Ed. Z. Tichá. Praha: Odeon, 1970 [= Živá díla minulosti 61].
[SLAVATA, Vilém] *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hr. Slavaty I–II*. Ed. Josef Jireček. Praha: I. L. Kober, 1866–1868 [= Staré paměti dějin českých I].
Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1–3. Edd. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek a N. Kvítková, komentář M. Bláhová. Praha: Academia, 1988–1995 [= Texty a studie k dějinám českého jazyka a literatury 4–6].
[SUETONIUS] *C. Suetonii Tranquilli quae supersunt omnia*. Ed. C. L. Roth. Lipsia: B. G. Teubner, 1904 [= Bibliotheca Teubneriana].
STRÁNSKÝ, Pavel ze Zápské Stránky. *Český stát. Okřik*. Přel. a ed. B. Ryba. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953 [= Živá díla minulosti].

[ŠTAJER] ŠTEJER, Matěj Václav. *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas. Praha: Akropolis, 2001.
ŠTAJER, Matěj Václav. Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti neb tisknouti. Ed. T. Havelka. http://old.flu.cas.cz/Com/stcl/zacek1.htm [2013-06-11].
Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu. Edd. B. Havránek, J. Hrabák aj. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.

0.1.B Literatura (po r. 1780)

ALEXOVÁ, Jarmila. *Vývoj českého barokního souvětí souřadného*. Praha: ARSCI, 2009 [= Jazykověda 2].
ANGYAL, Andreas. *Die slawische Barockwelt*. Leipzig: E. A. Seemann, 1961.
ARENS, Hans. *Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*. 2., rozšíř. vyd. München; Freiburg: K. Alber, 1969 [= Orbis academicus I/6].
ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Přel. M. Pokorný. Praha: Prostor, 2001.
AUROUX, Sylvain, aj. (edd.). *History of the language sciences/Geschichte der Sprachwissenschaften/Histoire des sciences du language 1*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2000 [= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 18.1].
AUTY, Robert. The role of purism in the development of the Slavonic literary languages. *The Slavonic and East European Review*, 1973, roč. 51, s. 335–343.
BACÍK, Radek. Přibík Jeníšek z Újezda, pobělohorský úředník. *Časopis Národního muzea — řada historická*, 2007, roč. 176, č. 3–4, s. 161–193.
BALHAR, Jan, JANČÁK, Pavel, aj. *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia, 1997.
BARTKO, Ladislav. Pramene a charakter Masníkovej Zprávy písma slovenského. In PORÁK, Jaroslav (ed.). *Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha: Univerzita Karlova, 1985 [= Práce z dějin slavistiky X], s. 167–177.
BARTOŠ, František M. *Literární činnost M. J. Husi*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění, 1948 [= Sbírka pramenů k poznání literárního života československého, skupina III, č. 10].
BARTOŠ, František M. Kosmas a Gallus. Čech a Lech. In KUDĚLKA, Milan (ed.). *Česko-polský sborník vědeckých prací I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955 [= Publikace Slezského studijního ústavu 11], s. 73–81.
BAUER, Jaroslav, LAMPRECHT, Arnošt, a ŠLOSAR, Dušan. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
BAYEROVÁ, Naděžda. *Gramatická terminologie předobrozenská*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979 [= Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě 39].
BAYEROVÁ, Naděžda. Gramatická pojmenování v náměšťské mluvnici. In PORÁK, Jaroslav (ed.). *Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha: Univerzita Karlova, 1985 [= Práce z dějin slavistiky X], s. 57–66.
BĚLIČ, Jaromír. *Sedm kapitol o češtině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.
BĚLIČ, Jaromír. *Dějiny spisovného jazyka na Slovensku. Slovenština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
BĚLIČ, Jaromír. František Martin Pelcl a český jazyk. *Acta Universitatis Carolinae —*

Philologica 3–5. Slavica Pragensia XXI, 1978. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 115–131.
BĚLIČ, Jaromír, KAMIŠ, Adolf, a KUČERA, Karel. *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
BĚLOHLÁVEK, V. Tichý veliký člověk: listy z »Temna« I. *Od Karlova mostu*, 1928, roč. 1, s. 41–56.
[BĚLOHLÁVEK, V.] Barokový prelát: listy z »Temna« III. *Od Karlova mostu*, 1928, roč. 1, s. 141–152.
BĚLOHLÁVEK, V., a HRADEC, J. *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou*. Praha: Řád českých křižovníků, 1930.
BENEŠ, Jiří. Historický rámec Komenského myšlení o jazyce. *Studia Comeniana et historica*, 1985, roč. 15, č. 29, příloha, s. 157–161.
BENEŠ, Jiří. Východiska, cíle a meze jazykového bádání v 17. století a jazykovědné dílo J. A. Komenského. *Studia Comeniana et historica*, 1989, roč. 19, č. 38, s. 13–27.
BERGER, Tilman. Nové cesty bádání v česko-německých jazykových vztazích (na příkladu hláskosloví). In MALIŠ, Otakar (usp.). *Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze: sborník příspěvků přednesených zahraničními bohemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20.–26. srpna 1998, I. díl*. Praha: Ústav bohemistických studií FF UK, 1998, s. 21–35 (nově in BERGER, Tilman. *Studien zur historischen Grammatik des Tschechischen: bohemistische Beiträge zur Kontaktlinguistik*. München: Lincom Europa, 2008 [= Travaux linguistiques de Brno 02], s. 21–28).
BERGER, Tilman. Tschechischunterricht in der Habsburgerfamilie ab 1526. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 2000, roč. 46, s. 61–71.
BIČ, Miloš. *Poklad v Judské poušti (kumránské nálezy)*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1960.
BÍLÝ, František. *Od kolébky našeho obrození*. Praha: J. Otto, 1904 [= Česká knihovna zábavy a poučení 17].
BIMKA, Svatopluk, a FLOSS, Pavel (edd.). *Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského: 1571–1971: sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava*. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského, s. d.
Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon nakladatelství Traugott Bautz, dostupný na adrese http://www.bautz.de/bbkl/ [2007].
-bk [= F. J. Zoubek]. O gramatice bratra Jana Blahoslava a o předchůdcích jeho I–VI. *Osvěta: obrázkový časopis pro duševní vzdělání*, 1863, roč. 2, s. 19–20, 27–29, 34–36, 46–47.
BLÁHOVÁ, Marie. Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. In *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3*. Praha: Academia, 1995 [= Texty a studie k dějinám českého jazyka a literatury 6], s. 7–323.
BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, a PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny zemí Koruny české I: do roku 1197*. Praha; Litomyšl: Paseka, 1999.
BOBEK, Władysław. *Bohuslav Balbín*. Bratislava: Filozofická fakulta; Praha: Orbis, 1932.
BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české IVa: 1310–1402*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2003.
BOBKOVÁ, Lenka, a BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny zemí Koruny české IVb: 1310–1402*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2003.
BOHATCOVÁ, Mirjam. Blahoslavovy edice kancionálu a Nového zákona ve světle domácí vydavatelské tradice. In BIMKA, Svatopluk, a FLOSS, Pavel (edd.). *Jan Bla-*

hoslav, předchůdce J. A. Komenského: 1571–1971: sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského, s. d., s. 146–153.

BOHATCOVÁ, Mirjam. Česko-německá konverzace pro kupce: k počátkům tištěných učebnic. *Sborník Národního muzea v Praze, řada C — literární historie*, 1976, sv. 21, č. 3, s. 117–158.

BOHATCOVÁ, Mirjam. Konečně vyšla Blahoslavova gramatika! In *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků č. 10/1993 (věnováno dr. E. Urbánkové), díl 2*. Praha: Národní knihovna v Praze, 1994, s. 369–379.

BOHATCOVÁ, Mirjam. Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts. In BOHATCOVÁ, Mirjam, aj. *Kralitzer Bibel/Kralická bible: Kommentare*. Paderborn aj.: Ferdinand Schöningh, 1995 [= Biblia Slavica I/3], s. 1–182.

BOHATCOVÁ, Mirjam. *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů: studie k završení knižní tvorby Mistra Daniela Adama z Veleslavína*. Praha: Karolinum, 2005.

BORECKÝ, Bořivoj, DOSTÁLOVÁ, Růžena, aj. *Slovník spisovatelů: Řecko: antická, byzantská a novořecká literatura*. Praha: Odeon, 1975.

BOROVÝ, Klement. *Martin Medek, arcibiskup pražský: historicko-kriticke* [sic] *vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581–1590*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1877.

BORST, Arno. *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker I–IV*. 2. vyd. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1995 [původně 1957–1963].

BRAGUE, Rémi. *Evropa, římská cesta*. Přel. K. Thein. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1994 [= Knižnice filozofických textů].

BRAMBORA, Josef. Obsah ztraceného listu Balbínovy Obrany. *Listy filologické*, 1930, roč. 57, s. 289–291.

BRAMBORA, Josef. Idealizovat Komenského? *Studia Comeniana et historica*, 1977, roč. 7, s. 69–73.

BRANBERGER, Jan. Hudební úvahy o české humanistické poesii. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická*, 1946. Praha: KČSN, 1948, č. I.

BRAUNER, Heinz. *Die tschechische Lexikographie des 16. Jahrhunderts: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades bei der Philosophischen Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*. Breslau: P. Plischke, 1939.

BRTÁŇ, Rudo. *Barokový slavizmus: porovnávacia štúdia z dejín slovanskej slovesnosti*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1939.

BUBEN, Milan M. *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*. Praha: Logik, 2000.

CANFORA, Luciano. *Dějiny řecké literatury*. Přel. D. Bartoňková aj. Praha: Koniasch Latin Press, 2001.

CATALANO, Alessandro. Juan Caramuel Lobkowicz (1606–1682) e la riconquista delle conscienze in Bohemia. *Römische historische Mitteilungen*, 2002, roč. 44, s. 339–392.

CONTE, Gian Biagio. *Dějiny římské literatury*. Přel. D. Bartoňková aj. Praha: Koniasch Latin Press, 2003.

CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. Přel. J. Pelán, J. Stromšík a I. Zachová. Praha: Triáda, 1998 [= Paprsek 1].

CUŘÍN, František. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
ČAPEK, Jan Blahoslav. Příspěvky k životu a dílu Vavřince Benedikta-Nudožerina. *Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 1966, roč. 7, č. 2, s. 7–32.
ČEJKA, Mirek. K pojetí významu v Blahoslavově Gramatice české. In PORÁK, Jaroslav (ed.). *Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha: Univerzita Karlova, 1985 [= Práce z dějin slavistiky X], s. 67–75.
ČEJKA, Mirek. Střídání kódů u Jana Blahoslava a Martina Luthera (Několik poznámek k tzv. kulturní diglosii). *Listy filologické*, 1998, roč. 121, s. 84–104.
ČEJKA, Mirek. Jazyk mateřský a jazyk otcovský: vztahy mezi češtinou, latinou a němčinou na přelomu středověku a novověku. In KARLÍK, Petr, a PLESKALOVÁ, Jana (edd.). *Život s morfémy: sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 35–46.
ČEJKA, Mirek. Kořeny české gramatografie. In HANZOVÁ, Barbora, SICHÁLEK, Jakub, a LEHEČKA, Boris. *Pokušení Jaroslava Kolára: sborník k osmdesátinám*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky; Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2009, s. 90–100.
ČENSKÝ, Ferdinand. K dějinám řeči a literatury české v XVIII. století. *Osvěta*, 1876, roč. 6, s. 81–98 a 251–267.
ČENSKÝ, Ferdinand. Český jazyk v císařské rodině. *Osvěta*, 1885, roč. 16, s. 97–105, 204–211, 312–322, 404–415.
ČERNÁ, Alena M. Slovník Jana Františka Josefa Ryvoly (Rivoly) z roku 1705. *Listy filologické*, 2005, roč. 128, s. 97–113.
ČERNÁ, Alena M., MAŘANOVÁ, Eva, a OLIVA jr., Karel. Lexicum symphonum Zikmunda Hrubého z Jelení. *Listy filologické*, 2008, roč. 131, s. 105–169.
ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996.
ČERNÝ, Jiří. *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál, 2005.
ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945–1972)*. 2., rozšíř. vyd. Brno: Atlantis, 1992.
ČERNÝ, Václav. Básník z desk zemských, člen kruhu Rosova. In *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Ed. J. Víšková. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 217–231.
ČERNÝ, Václav. Generační periodizace českého baroka. In *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Ed. J. Víšková. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 261–354.
ČERNÝ, Václav. Hrst poznámek k barokní filozofii řeči a několik důsledků. In *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Ed. J. Víšková. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 355–367.
ČERNÝ, Václav. Michna z Otradovic a Václav Jan Rosa v evropských souvislostech. In *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Ed. J. Víšková. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 141–215.
ČERVENKA, Jaromír. Basilejský humanismus a Jan Blahoslav. In BIMKA, Svatopluk, a FLOSS, Pavel (edd.). *Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského: 1571–1971: sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava*. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského, s. d., s. 50–63.
ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách*. Praha: Mladá fronta, 1995 (2. vyd. Praha: Hart, 2002).
DAIBER, Thomas. Das wissenschaftsgeschichtliche Muster der Darstellung des Zeit-

worts in frühen tschechischen Grammatiken. *Wiener slawistischer Almanach*, 1994, sv. 33, s. 37–50.
DANEŠ, František. Postoje a hodnoticí kritéria při kodifikaci. In KUCHAŘ, Jaroslav (ed.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 79–91.
DAŇHELKA, Jiří. Husův postoj k slovům německého původu. In KRAUS, W., aj. (edd.). *Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur*. Berlin: Akademie-Verlag, 1969, s. 37–41.
DAŇHELKA, Jiří. Úvod. In *Die alttschechische Reimchronik des sogenannten Dalimil*. Ed. J. Daňhelka. München: O. Sagner, 1981 [= Sagners Slavistische Sammlung 4], s. 7–37.
DAŇHELKA, Jiří. Je Jan Amos Komenský pokračovatelem Jana Blahoslava? *Studia Comeniana et historica*, 1989, roč. 19, č. 38, s. 48–53.
Deutsches Literatur-Lexikon 9. Edd. H. RUPP a C. L. LANG. 3. vyd. Bern; München: Francke Verlag, 1984.
DAVIDSSON[ová], Carin. Johannes Trithemius' Polygraphia als tschechisches Lehrbuch: Cod. Slav. 60 der Universitätsbibliothek in Uppsala. *Scando-Slavica*, 1959, roč. 5, s. 148–163.
DITTMANN, Robert. *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*. Olomouc: Refugium, 2012.
DITTMANN, Robert, aj. *Studie k moderní mluvnici češtiny 3: čeština a dějiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013.
[DOBROVSKÝ, Josef.] Revision. In *Böhmische und mährische Litteratur auf das Jahr 1780 II/2*. Prag: Mangoldische Buchhandlung, 1780, s. 93–111.
DOBROVSKÝ, Josef. *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. Ed. B. Jedlička. Praha: Melantrich, 1936 [= Spisy a projevy Josefa Dobrovského 7].
DOBROVSKÝ, Josef. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*. Ed. B. Jedlička. Praha: Melantrich, 1940 [= Spisy a projevy Josefa Dobrovského 9].
DOBROVSKÝ, Josef. *Českých přísloví sbírka*. Ed. M. Heřman. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963 [= Spisy a projevy Josefa Dobrovského 17].
DOBROVSKÝ, Josef. *Literární a prozodická bohemika*. Ed. M. Heřman. Praha: Academia, 1974 [= Spisy a projevy Josefa Dobrovského 6].
DOSTÁL, Antonín. *Historická mluvnice česká II: tvarosloví 2: časování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.
DUHR, Bernard. *Bajky o jesuitech*. Přel. a dopl. J. Tumpach a A. Podlaha. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1902 [= Vzdělavací knihovna katolická 20].
DUKA, Dominik. *Úvod do Písma svatého Starého zákona*. 2. vyd. Praha: Editio Sti. Aegidii, 1992.
DUŠEK, Vavřinec J. Pokud Jiří Konstanc užil gramatiky Blahoslavovy. *Časopis Musea království Českého*, 1892, roč. 66, s. 307–318.
DVOŘÁK, Emil. *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1970 [= Acta Universitatis Carolinae Philologica, Monographia XXXI — 1970].
DVOŘÁK, Petr. Juan Caramuel and the Possible Worlds Theory. *Acta Comeniana* 14 [= Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského XXXVIII]. Praha: Academia, 2000, s. 87–97.
ĎUROVIČ, Ľubomír. Rosa and Doležal. In MACKIE, Andrew W., aj. (edd.). *For Henry*

Kučera: studies in Slavic philology and computional linguistics. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1992 [= Papers in Slavic philology 6].
ĎUROVIČ, Ľubomír. Začiatky spisovnej slovečiny v XVII. a XVIII. storočí. *Slovenské pohľady*, 1993, roč. 109, č. 3, s. 88–101.
ECO, Umberto. *Hledání dokonalého jazyka*. Přel. Z. Jandová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
EKSCHMITT, Werner. *Paměť národů: hieroglyfy, písmo a písemné nálezy na hliněných tabulkách, papyrech a pergamenech*. Přel. M. Grünfeldová. Praha: Orbis, 1974 [= Stopy, fakta, svědectví].
EVANS, Robert J. W. *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*. Přel. L. Kolářová. Praha: Argo, 2003.
FEJTOVÁ, Olga. Konverzační příručky jako pramen k poznání každodenního života raně novověké měšťanské společnosti. In RADIMSKÁ, Jitka (ed.). *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven: jazyk a řeč knihy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, s. 213–232.
FEJTOVÁ, Olga, a PEŠEK, Jiří. Gramatiky a slovníky v měšťanských knihovnách před Bílou horou. In *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků č. 10/1993 (věnováno dr. E. Urbánkové), díl 2*. Praha: Národní knihovna v Praze, 1994, s. 339–368.
FIALA, Jiří. Z minulosti české filologie na Moravě. *Čeština doma a ve světě*, 1999, roč. 7, s. 173–177.
FISCHER, Karl Adolf Franz. *Catalogus (generalis) provinciae Bohemiae (1623–1773) et Silesiae (1755–1773) Societatis Jesu*. Rott im Elsass, 1978; München, 1985.
FLAJŠHANS, Václav. *Náš jazyk mateřský: dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny*. Praha: Česká grafická unie, 1924.
FLOROVSKÝ, A. V. *Čeští jezuité na Rusi*. Praha: Vyšehrad, 1941.
FLOSS, Karel. Vztah myšlení a jazyka: Komenský mezi Platónem a Wittgensteinem. *Studia Comeniana et historica* 1989, roč. 19, č. 38, s. 54–61.
FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*. Přel. Z. Lochovský. Praha: Benediktinské arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003 [= Pietas benedictina 7].
FREIDHOF, Gerd. Einleitung. In OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr, a PHILOMATES, Václav. *Grammatyka Česká: (die Ausgaben von 1533 und 1588)*. Ed. G. Freidhof. Frankfurt a. M. aj.: Kubon & Sagner, 1974 [= Specimina philologiae Slavicae 7/1–2], s. V–XVII.
FREIDHOF, Gerd. Zur Sprache der Grammatyka Česká (1533). In RAMMELMAYER, Alfred, a GIESEMANN, Gerhard, (edd.). *Ost und West 2: Aufsätze zur slavischen und baltischen Philologie und allgemeinen Sprachwissenschaft*. Wiesbaden: F. Steiner, 1977 [= Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen III/24], s. 129–137.
GARDT, Andreas. *Sprachreflexion in Barock und Frühaufklärung: Entwürfe von Böhme bis Leibniz*. Berlin; New York: W. de Gruyter, 1994.
GARDT, Andreas. *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland: vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Berlin; New York: W. de Gruyter, 1999.
GEISSLER, Heinrich. *Comenius und die Sprache*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1959 [= Pädagogische veröffentlichungen des Comenius-Instituts].
GINDELY, Anton. *Geschichte der Böhmischen Brüder I–II*. 2. vyd. Prag: C. Bellmann, 1861.
GOMBRICH, Ernst Hans. *Příběh umění*. Přel. M. Tůmová. 2. vyd. Praha: Argo; Mladá Fronta, 1995.
GRAESSER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období: sofisté, Sókratés a sokratikové,*